

Från butik till beredskapsnod

En studie om lanthandelns betydelse för resursutbyten i informella lokala nätverk under samhällskriser

Idun Hjalmarsson

Examensarbete • 30 hp

Sveriges lantbruksuniversitet, SLU

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Hållbar stadsutveckling

Alnarp 2025

Från butik till beredskapsnod. En studie om lanthandelns betydelse för resursutbyten i informella lokala nätverk undersamhällskriser

From Store to Preparedness Hub: A Study on the Role of Rural Shops in Facilitating Resource Exchange through Informal Local Networks during Societal Crises

Idun Hjalmarsson

Handledare:	Marie Larsson, Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Examinator:	Ingrid Sarlöv Herlin, Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Biträdande examinator:	Matilda Alfengård, Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Omfattning:	30 hp
Nivå och fördjupning:	Avancerad nivå, A2E
Kurstitel:	Självständigt arbete i Landskapsarkitektur, A2E - Hållbar stadsutveckling, ledning, organisering och förvaltning - master
Kurskod:	EX0859
Program/utbildning:	Hållbar stadsutveckling, ledning, organisering och förvaltning - master Hållbar stadsutveckling, ledning, organisering och förvaltning - masterprogram
Kursansvarig inst.:	Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Utgivningsort:	Alnarp
Utgivningsår:	2025
Nyckelord:	resiliens, civil beredskap, försörjningsberedskap, responsiv sammanhållning, tillit, socialt kapital, organiska/mekaniska strukturer, emergenta fenomen, landsbygd, gräsrotsinitiativ

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Sammanfattning

När samhällets formella beredskapsstrukturer inte förmår leverera kan spontan samverkan mellan privatpersoner vara avgörande för samhällets förmåga att hantera och snabbt återhämta sig vid kriser. Samtidigt riskerar dessa initiativ i stor utsträckning att förbli osynliga i såväl den vetenskapliga litteraturen som i policy- och styrdokument. Denna studie undersöker hur lanthandlar i tre byar på den skånska landsbygden potentiellt kan fungera som informella beredskapsnoder i samband med kriser. Mot bakgrund av en växande diskrepans mellan institutionell kapacitet och beredskapsbehov analyseras hur dessa aktörer bidrar till lokal resiliens genom absorptiv, adaptiv och transformativ kapacitet. Teoretiskt tar studien avstamp i begreppen socialt kapital, social och institutionell tillit och emergenta fenomen, samt introducerar begreppet responsiv sammanhållning som ett analytiskt verktyg för att förstå hur spontan, lokal samverkan uppstår i situationer där officiella insatser dröjer eller uteblir. Studiens resultat visar hur lokal organisering i informella nätverk, med lanthandeln som nav, möjliggör gräsrotsbaserat samarbete och kollektiv handlingsförmåga under kriser och samhällsstörningar. Studiens resultat diskuteras mot bakgrund av strukturella förändringar av sociala och civila trygghetssystem samt behandlar möjliga samhälleliga konsekvenser av minskad social och institutionell tillit ur ett resiliensperspektiv. Studien lyfter fram vikten av att skapa förutsättningar för lokal självorganisering och belyser hur informella beredskapsstrukturer kan ges ökad uppmärksamhet och på sikt integreras i en bredare förståelse av samhällelig försörjningsberedskap.

Nyckelord: resiliens, civil beredskap, försörjningsberedskap, responsiv sammanhållning, tillit, socialt kapital, organiska och mekaniska strukturer, emergenta fenomen, landsbygd, gräsrotsinitiativ

Abstract

In situations where formal emergency preparedness structures prove insufficient, spontaneous collaboration among individuals may be critical for a society's ability to manage and swiftly recover from crisis. However, Bottom-Up Initiatives are often overlooked in both academic literature and policy frameworks. This study explores how rural grocery stores in three villages in southern Sweden, may function as informal hubs for crisis management. Considering a growing gap between institutional capacity and local preparedness needs, the analysis examines how these actors contribute to community resilience through absorptive, adaptive, and transformative resilience capacities. The analysis grounded in theoretical perspectives on social capital, social and institutional trust, and emergent phenomena. The study also introduces 'responsive cohesion' as an analytical lens for analyzing how spontaneous, locally rooted collaboration arises in the absence or delay of official response mechanisms. The result illustrates how informal networks – centered around the rural store – facilitate grassroot coordination and collective agency. The discussion situates these findings within the broader context of ongoing structural transformations in social and civil safety systems and reflects on the potential societal implications of eroding trust from a resilience perspective. The study emphasizes the importance of enabling conditions for local self-organization and highlights how informal preparedness structures may warrant greater recognition and, over time, be integrated into a broader understanding of societal supply preparedness.

Keywords: resilience, civil preparedness, supply preparedness, responsive cohesion, social/institutional trust, social capital, organic/mechanistic structures, emergent phenomena, rural areas, bottom up-initiatives

Förord

Denna studie tar sin utgångspunkt i två personliga erfarenheter som väckte författarens fördjupade intresse för civilsamhällets roll i krissituationer. Den ena rör tiden som bosatt i en liten by på den skånska landsbygden vid utbrottet av covid-19-pandemin, då ideellt organiserad utdelning av matkassar till riskgrupper uppstod i frånvaro av offentliga insatser – snabbt, till synes spontant och med en tydlig förankring i lokalt engagemang.

Den andra erfarenheten härrör från snöovädret i januari 2024, då uppemot ett tusen bilister fastnade i flera dygn på väg E22. Då undertecknad vid tiden bodde strax utanför det drabbade området innebar att kontakten med omvärlden under flera dagar begränsades till turer på skidor till den lokala lanthandeln. Samtidigt visade den försenade myndighetsinsatsen på väg E22 på brister i systemets krishanteringsförmåga. Rapporter pekade på bristande samordning och ansvarsfördelning mellan offentliga aktörer – samtidigt som berättelser florerade om hur privatpersoner hjälpte varandra.

Tillsammans synliggjorde dessa händelser hur mellanmänskligt samarbete kan spela en avgörande roll vid kris – och hur självorganisering ofta uppstår där institutionellt stöd uteblir.

Alnarp, maj 2025
Idun Hjalmarsson

Innehållsförteckning

1. Inledning	7
1.1 Det sårbara samhället	8
1.2 Resiliens: Definition och särskiljning av kapaciteter i denna studie	12
1.3 Lanthandeln: en central punkt i glesbygdens infrastruktur	13
1.4 Syfte	14
1.5 Frågeställningar	14
2. Teoretiskt ramverk	15
2.1 Organiska och mekaniska strukturer	15
2.2 Responsiv sammanhållning	16
2.3 Socialt kapital som beredskapsresurs	17
2.4 Bottom-Up Resilience: gräsrotsinitiativens betydelse i lokal resiliens	18
2.5 Social och institutionell tillit: betydelse för resiliens	20
2.6 Krisers påverkan på samhällsstrukturer	21
3. Metod	23
3.1 Studiens fokus	23
3.2 Forskningsmetod: Kritisk realistisk ansats med inslag av fenomenologi och hermeneutik	23
Urval och rekrytering	24
3.2.1 Insamling av empiri: intervjustudie	25
3.2.2 Bearbetning av material	26
3.2.3 Metodologiska reflektioner och begränsningar	26
4.3.1 Absorptiv resilienskapacitet	42
4.3.2 Adaptiv resilienskapacitet	43
5. Diskussion	48
5.1 Socialt kapital som drivkraft i lokal krishantering	48
5.1.1 Samverkan i en organisk struktur – ett uttryck för responsiv sammanhållning	49
5.2 Spänningar mellan formella system och lokala initiativ	50
5.3 Ett flernivåperspektiv på beredskap	51
5.4 Framtida forskning	52
6. Slutsats	54
Referenser	55
Lagar, utredningar, propositioner och motioner	63
Bilaga 1: Intervjufrågor	64

1. Inledning

Den ökade komplexiteten och oron i vår säkerhetspolitiska, klimatologiska och infrastrukturella samtid har tydliggjort behovet av att pröva samhällets resilienskapacitet i ljuset av nya typer av kriser och störningar (Försvarsmakten, 2025; MSB, 2023a). Flera granskningar av det svenska beredskapssystemet har lyft behovet av tydligare styrning, bättre samordning och stärkta samverkansformer inom beredskapsplaneringen (Riksrevisionen, 2025; MSB, 2024b). Det svenska krisberedskapssystemet visar idag stora brister (FOI 2022a; Länsstyrelsen, 2024; MSB, 2024b), samtidigt som internationell forskning inom sociologisk kris- och katastrofteori återkommande har visat hur spontana initiativ växer fram i civilsamhället – bland grannar, föreningar, lokala företagare – utan formell samordning (Drabek & McEntire, 2003; Quarantelli & Dynes, 1977). I situationer då det offentliga krishanteringssystemet inte förmår att agera tillräckligt snabbt, i synnerhet i det initiala skedet av en kris, kan tidiga insatser baserade på informella samverkansstrukturer vara avgörande för en effektiv återhämtning (Aldrich, 2017; Lowe & Fothergill, 2003; Arvantis et al. 2023). MSB framhåller vikten av att känna andra aktörer och stärka den regionala samverkansförmågan i kriser (MSB, 2024b).

Sveriges beredskapskapacitet har påverkats av decennier av avregleringar, marknadsanpassningar och nedmontering av såväl välfärdsstrukturer som det civila försvaret (Altermark & Plester, 2021; Karlsson Bazarschi, 2024; Lindgren & Fischer, 2011; SFS 1993:242). Samtidigt har kommunernas ansvar att agera i kris ökat, ofta utan motsvarande resursförstärkning (SKR, 2023). I takt med en ökande osäkerhetsnivå i samhället, och mot bakgrund av samhällets idag bristande beredskapskapacitet (FOI 2022a; FOI 2022b, Riksrevisionen 2025, Länsstyrelsen, 2024), framstår det som alltmer angeläget att synliggöra de informella beredskapsstrukturer som redan existerar, samt att överväga styrformer som erkänner och stärker deras funktion.

Denna uppsats tar avstamp vid tre lanthandlar i Skåne Län och undersöker de sociala interaktioner som kan uppstå vid fysiska, sociala och logistiska noder i en rural kontext. Studien syftar till att tillföra empiriskt underlag och teoretiska perspektiv som kan bidra till en fördjupad förståelse av lokal resiliens. Genom att utforska hur självorganiserade initiativ uppstår och verkar i praktiken ämnar studien belysa civilsamhällets potentiella roll i krisberedskapen. Resultaten understryker därmed behovet av att utveckla mer konkreta och operativa strategier för att integrera civila aktörer i framtida beredskapsplanering.

1.1 Det sårbara samhället

Nästan alla aspekter av det moderna livet – från att handla mat till att kommunicera digitalt – vilar på ett sammanhängande nätverk av fysiska och digitala system, vilka vilar på ett ömsesidigt beroende av varandra. Ett avbrott i en del av infrastrukturen kan snabbt få spridningseffekter i andra delar av systemet, vilket gör helheten känslig för störningar. Det ökade beroendet av digital infrastruktur har medfört nya sårbarheter, inte minst i form av cybersäkerhetshot och gråzonoperationer (FOI, 2018). Samtidigt förväntas klimatförändringarna öka frekvensen av extrema väderhändelser, med potentiellt allvarliga konsekvenser för infrastrukturens funktion och robusthet (MSB, 2024a). Sammantaget har detta skapat en strukturell sårbarhet i dagens samhällssystem, som fördjupas ytterligare i takt med att teknologier som artificiell intelligens introducerar nya osäkerhetsfaktorer (Edevald, 2024).

Flera större infrastrukturella störningar synliggjort försörjningskedjornas globala sårbarhet. Covid-19-pandemin visade på brister i varukedjor och redundans, och fartyget som blockerade Suezkanalen tydliggjorde hur enskilda flaskhalsar kan få globala konsekvenser. Även Rysslands invasion av Ukraina 2022 har påmint oss om hur geopolitiska händelser kan påverka grundläggande handelsflöden, inte minst när det gäller spannmål och energi. Dessa händelser pekar sammantaget på ett system som är optimerat för effektivitet men saknar tolerans för störningar (Clapp, 2022; FAO, 2022).

I takt med att kommunikations-, produktions- och distributionssystemens komplexitet fördjupas, växer också risken för störningar. Resiliensforskningen har därmed i ökande grad riktat fokus mot att främja kapacitet på lokal nivå – där socialt kapital, lokalt förankrade strukturer och informella nätverk lyfts fram som centrala komponenter i ett mer motståndskraftigt samhälle (Clapp, 2022; Berkes & Ross, 2013; Folke et al., 2010).

Det försämrade säkerhetsläget i Europa ställer nya krav på hur vi förstår och planerar för samhällskriser. Paradoxalt nog sammanfaller detta behov med att Sverige under de senaste decennierna systematiskt har monterat ned många av de strukturer som tidigare utgjorde grunden för landets krisberedskap (FOI, 2020a:7341; Eriksson, 2018). Denna paradox – ett försämrat säkerhetsläge, ökande sårbarhet i försörjningsstrukturer och en successiv nedmontering av den civila beredskapen – aktualiserar behovet av att belysa de förändringar i statens ansvar och funktioner som genomdrivits i Sverige sedan 1990-talet. Förståelsen för den aktuella beredskapnivån i Sverige idag är central för att förstå de förskjutningar i ansvar, organisering och styrning som potentiellt kan påverka allmänhetens relation till institutionellt ansvar, vilket i sin tur utgör en grund för uppsatsens teoretiska avsnitt och den diskussion som följer om institutionell tillit. Följande avsnitt ger

därför en översikt över de idéer och politiska beslut som successivt har omformat den svenska beredskapsstrukturen.

Avregleringar av samhällsviktig verksamhet: effekter för den civila beredskapskapaciteten

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) definierar samhällsviktig verksamhet som funktioner som är nödvändiga för att tillgodose samhällets grundläggande behov. Dessa funktioner inkluderar bland annat livsmedelsförsörjning och dricksvatten, avfallshantering och avlopp, hälsa, vård och omsorg, energiförsörjning, finansiella tjänster, elektroniska kommunikationer och posthantering, transporter, räddningstjänst och skydd av civilbefolkningen samt tillsyn och utbildning av barn och elever (MSB, 2023b).

Kritiska infrastrukturer och annan samhällsviktig verksamhet kan ses som sociotekniska system som behövs för samhällets funktionalitet. Efter flera decennier av institutionella reformer, främst genom avreglering, ägs och bedrivs i dag stora delar av dessa funktioner i privat regi och staten har således begränsad kontroll över deras drift (Karlsson Bazarschi, 2024:13). Sektorer som har avreglerats genom statliga reformer utgörs exempelvis av järnvägsnätet (SOU 1988:58), jordbruket (SOU 1990:44), posten (SOU 1991:27), apoteksmarknaden (SOU 2008:4) samt elnätet (1997:857). Utvecklingen mot ökad privat drift och ägande av samhällsviktig infrastruktur framhävs som försvårande ur beredskapssynpunkt (FOI, 2020b).

Den 1 juli 2002 upphävdes även beredskapsförordningen (1993:242) vilket innebar att inget statligt ansvar gällande livsmedelsförsörjning definierades vid kris (Lindgren & Fischer, 2011). Den globala marknaden och EU:s gemensamma jordbrukspolitik ansågs kunna ersätta behovet av nationella beredskapslager och självförsörjningsstrategier (Eriksson, 2018). Följaktligen avvecklades Sveriges beredskapslager och idag finns endast beredskapslagring av oljeprodukter, som Sverige har förbundit sig till genom internationella avtal, samt ett fåtal sektorsspecifika såsom vissa vacciner och antidoter (FOI, 2020:7341).

Införande av NPM och övergång till Ansvarsprincipen

Under större delen av 1900-talet kännetecknades svensk förvaltning av en sammanhållen struktur med en mer centraliserad välfärdsmodell, där kommunerna spelade en central roll. Från 1980-talet och framåt har dock en successiv marknadsanpassning ägt rum, där konkurrens och valfrihet blivit styrande principer (Karlsson Bazarschi, 2024). Den nuvarande svenska förvaltningsmodellen har fått omfattande kritik för sin decentraliserade styrning och bristen på övergripande ansvar vid kris. I synnerhet efter införandet av New

Public Management (NPM) har styrningen präglats av ökad fragmentering, där ansvar fördelats mellan specialiserade sektorer med svag tvärgående samordning. Kritiker menar att denna modell försvårar hantering av komplexa kriser där aktörssamverkan är avgörande. Övergången till privat ägande har dessutom ytterligare försvårat offentlig styrning, då det politiska handlingsutrymmet begränsats i frågor som rör samhällsviktig verksamhet (Jacobsson, Pierre & Sundström, 2006; Statskontoret, 2016:24). Inom samhällsplaneringen har detta tagit sig uttryck i att ansvaret för beredskap i stor utsträckning fördelats mellan självständiga aktörer utan övergripande samordning, vilket försvårar strategisk helhetsplanering i ett fragmenterat styrsystem (Karlsson Bazarschi, 2024; MSB, 2024b; FOI, 2022a).

I takt med att den offentliga styrningen har förändrats har mer tyngd successivt skjutits över till *ansvarsprincipen* – det vill säga att den aktör som ansvarar för en verksamhet i vardag också bär ansvaret vid kris. Vid flertalet större händelser har dock visat sig att denna princip inte fungerar fullt ut i praktiken (FOI, 2022a; MSB 2024b), vilket exempelvis har visats sig i samband med hanteringen av trafikstoppet på väg E22 i januari 2024, då betydande utmaningar uppdagats vad gäller samordning och ansvarsfördelning över sektorsgränser. Detta kan exemplifieras av den oberoende rapporten Utredning av Trafikstoppet på E22 3-5 januari 2024 (Länsstyrelsen, 2024), där det framkommer att samtliga involverade offentliga aktörer opererade under insatsen vid trafikstoppet, då tusentals bilister fastnat i snömassor, agerade utifrån antagandet att Trafikverkets bar det övergripande ledningsansvaret. Detta med undantag för Trafikverkets representanter själva – vilket ledde till en avsevärt fördröjd insats (Länsstyrelsen, 2024). Även i samband med covid-19 har betydande brister i samordning och otydlighet gällande ansvarsroller identifierats, vilket resulterat i att skyddsåtgärder införts för sent och i otillräcklig omfattning (SOU, 2020:80).

Välfärdsstat i förändring – en blind fläck i beredskapsforskningen

Välfärdsstatens fortsatta varande har traditionellt haft en undanskymd roll i teoribildningen kring krisberedskap, men lyfts här som en relevant aspekt i relation till studien. Detta delvis eftersom flera sektorer som inbegrips av begreppet välfärd, exempelvis sjukvård, klassificeras som samhällsviktiga av MSB (2024b), dels eftersom den institutionella tillit som förknippas med välfärdsstaten är av betydelse för samhällets sammanhållning och därmed har relevans för olika aspekter av samhällets krishanteringsförmåga (Rothstein, 2023; Zhou et al., 2023; OECD, 2020).

De sektorsövergripande avregleringar som lanserades i början av 1990-talet har enligt Altermark och Plesner (2021) resulterat i nedskärningar och effektiviseringar som systematiskt reducerat välfärdens omfattning. Den politiska

retoriken har, enligt författarna, motiverat marknadsliberaliseringen av välfärden med att reformerna varit nödvändiga av samhällsekonomiska skäl, med syfte att bevara välfärden – men har paradoxalt nog i praktiken bidragit till dess urholkning (ibid.).

Under de senaste decennierna har ett antal reformer och omstruktureringar gradvis påverkat välfärdsstatens förmåga att tillgodose både vardagliga behov och behov som uppstår i kris. Ett aktuellt exempel är bristen på vårdplatser i fredstid, vilket enligt Socialstyrelsens beredskapschef Alexandersson (2025) utgör en tydlig indikation på systemets sårbarhet vid större samhällsstörningar eller väpnad konflikt, där vårdbehoven snabbt riskerar att överstiga kapaciteten.

Beredskap enligt marknadslogik – en strukturell paradox?

Kritiska röster menar att samhällskritiska funktioner är att marknadsekonomin logik ofta inte överensstämmer med de behov och förutsättningar som råder vid samhällskriser. Marknadens dynamik bygger på effektiv resursfördelning baserad på utbud, efterfrågan och tillgång. Dessa flöden organiseras ofta enligt *just-in-time*-principen, där insatsvaror och produkter levereras i exakt rätt tid för att minimera lagerhållning. Systemet förutsätter ett stabilt och störningsfritt flöde genom tätt sammanlänkade leveranskedjor (Eriksson, 2018; JTI, 2013) – en förutsättning som står i kontrast till den verklighet råder i kris, som ofta i hög grad präglas av osäkerhet, störningar i distributionskedjor, resurskonflikter och brist på kritiska varor. Samhällets beroende av marknadstillgång till kritiska resurser – även under pågående samhällskriser – utgör därför, enligt en stor bredd aktörer, allt från beredskapsforskare, till representanter från berörda myndigheter och forskningsinstitut en grundläggande strukturell paradox: vid systemchocker och kriser är marknaden per definition instabil och därför oförmögen att hantera de akuta behov som uppstår, då redundans och buffertkapacitet krävs för att upprätthålla systemets resiliens (Eriksson, 2018; FOI, 2020:7341; Lindgren & Fischer, 2011; Stockholm Resilience Center, 2016).

Samtidigt finns exempel på att privata aktörer kan bidra till krishantering genom sin förmåga till snabb omställning och flexibilitet. Under covid-19-pandemin ställde exempelvis Absolut Vodka om delar av sin produktion till att tillverka handsprit, vilket möjliggjordes genom korta beslutsvägar och hög autonomi (FOI, 2023). Enligt FOI (2023) visade detta att näringslivet i vissa fall kan bidra med snabb operativ kapacitet, särskilt i samverkan med offentliga aktörer.

Civil beredskap i återuppbyggnad

Återuppbyggnaden av Sveriges civila beredskap har påbörjats – men ännu återstår omfattande organisatoriska och institutionella processer innan kapaciteten motsvarar det aktuella behovet. Riksrevisionens (2025) granskning tyder på att utvecklingen går för långsamt och att ansvarsfördelningen är för otydlig – vilket landar i den samlade bedömningen att förmågan i totalförsvaret, och i det civila försvaret, inte når upp till den nivå som det säkerhetspolitiska läget, i dagsläget, kräver (ibid.). Detta innebär i praktiken att invånare riskerar att behöva hantera situationer som kan uppstå vid samhällsstörningar, utan att kunna luta sig mot en fullt fungerande offentlig hjälp. Mot denna bakgrund framstår det som särskilt angeläget att utforska hur civilsamhället faktiskt agerar i sådana situationer.

Kommunernas ansvar och vägledningsbehov

Sedan beslutet om att återuppbygga Sveriges totalförsvaret (FOI, 2022b) har en rad nya policyer och strategier tagits fram för att stärka samhällsberedskapen i Sverige, vilket ställer omfattande krav på kommunerna (SFS 2006:544). Utvecklingen av den civila beredskapsplaneringen har dock inneburit att beredskapsperspektiv länge varit frånvarande i kommunal samhällsplanering. Det har i sin tur lett till att relevant kunskap har förlorats inom kommunerna, samtidigt som samhället och hotbilden förändrats sedan totalförsvarsfrågorna senast integrerades i planeringsarbetet (FOI, 2022b). En central utmaning är dessutom att lagstiftning och ansvarsfördelning inom återuppbyggnaden av det civila försvaret har genomgått omfattande förändringar under en relativt kort tidsperiod. Fortfarande råder osäkerhet kring hur kommuner och andra lokala aktörer ska omsätta de nya kraven i praktiken. Sveriges Kommuner och Regioner (SKR, 2023) har betonat behovet av tydligare vägledning i det arbetet.

1.2 Resiliens: Definition och särskiljning av kapaciteter i denna studie

Begreppet resiliens har fått stort genomslag inom forskning om hållbar utveckling, klimataaptation och krisberedskap, men används på olika sätt beroende på disciplin och kontext (Folke, 2006). Resiliens avser i denna studie att beskriva förmågan hos ett system att stå emot, anpassa sig till och förändras i mötet med kris och störning. Denna förståelse vilar på teoribildning från bland andra Walker et al. (2004) och Berkes & Ross (2013). I linje med Walkers (et al. 2004) synsätt betraktas resiliens i denna studie inte som ett statiskt tillstånd eller ett mätbart utfall, utan som en dynamisk process där olika förmågor aktiveras i

relation till krisens förlopp. För att fånga denna process används ett analytiskt ramverk som särskiljer tre typer av resiliens:

Absorptiv kapacitet handlar om att kunna hantera en störning med befintliga resurser, utan att behöva förändra systemets grundstruktur.

Adaptiv kapacitet avser förmågan att lära, anpassa sig och utveckla nya lösningar i takt med förändrade förutsättningar.

Transformativ kapacitet innebär att aktörer gemensamt förmår omforma systemets strukturer och logik i grunden, i riktning mot ökad långsiktig hållbarhet (Oxfam, 2017).

Dessa kapaciteter kan ses som nivåer eller dimensioner i ett samhälles hantering av störning, där de ofta samverkar och överlappar (Folke et al., 2010; Berkes & Ross, 2013; Oxfam, 2017). I denna text används *kapacitet* som översättning av engelskans *capacity*, vilket syftar på funktionella förmågor hos ett system eller en aktör. Detta skiljer sig från *capability*, som snarare avser individers eller grupperns möjlighet att nyttja tillgängliga resurser – en distinktion som i praktiken ofta överlappar, men som ändå är viktig att särskilja begreppsligt (Sen, 1999; Walker et al., 2004).

1.3 Lanthandeln: en central punkt i glesbygdens infrastruktur

Begreppet *lanthandel* används ofta för att beskriva en mindre livsmedelsbutik på landsbygden, vilken ofta erbjuder ett brett sortiment av varor och tjänster för att tillgodose de lokala invånarnas behov av dagligvaror. Lanthandlarna i Sverige uppstod under 1800-talet som ett svar på utbyggd järnvägstrafik. Under 1920-talet fungerade lanthandeln utöver dagligvaruhandel, även som en viktig informations- och mötesplats för lokalbefolkningen (Jansson, 2000). Medan städerna såg en ökning av varuhus och specialiserade butiker, behöll lanthandeln sitt blandade sortiment för att möta de varierande behoven hos landsbygdens invånare (ibid.). I takt med detaljhandelns utveckling och framväxten av självbetjäningssystem förändrades även lanthandelns roll. Trots dessa förändringar har lanthandeln fortsatt att vara en central punkt i många glesbygdssamhällen, som butik, men även som en plats för social interaktion och gemenskap (Engstrand, 2007; Jansson, 2000).

I denna studie studeras lanthandeln som en potentiell informell nod för socialt och praktiskt resursutbyte. De sociala strukturer som uppstår runt lanthandlar har

för studien ansetts intressanta att studera i ett beredskapssammanhang, då butikerna ofta utgör en social mötespunkt och dessutom ofta är geografiskt avlägsna från annan samhällsservice, vilket potentiellt kan förstärka deras roll vid kriser.

1.4 Syfte

Studiens syfte är att undersöka lanthandelns funktion som lokal nod för resursutbyte i tider av samhällskris, med särskilt fokus på dess roll i det informella civilsamhällets krisberedskap. Genom en platsbaserad analys av tre lanthandlar i Skåne belyser studien hur lokal organisering kan bidra till lokal resiliens. Målet är att bidra med kunskap om hur kommuner och andra offentliga aktörer om vikten av att stödja informella initiativ, relaterade till beredskap och resiliens. Vidare syftar studien till att bidra till en fördjupad förståelse av informella, civila strukturer genom att förena teori och empiri kring tillit, socialt kapital och resiliens.

1.5 Frågeställningar

- Vilka funktioner kan observeras i relation till lanthandeln som lokal nod för informella resursutbyten i krissituationer?
- Hur uttrycks tillit och socialt kapital i de relationer som formas kring lanthandeln under kriser och störningar?
- Hur uppfattar lokala aktörer lanthandelns roll i krisberedskap – och hinder eller möjligheter kan identifieras för ökad samverkan?

2. Teoretiskt ramverk

2.1 Organiska och mekaniska strukturer

Begreppsparet mekanisk och organisk struktur introducerades av sociologerna Burns och Stalker (1961) för att beskriva olika sätt att organisera arbete i relation till förändring och osäkerhet och har sedan vidareutvecklats inom såväl organisations- som krisforskning, genom exempelvis Mintzberg (1983), Comfort (1994) och Kaiser, Larsson och Hörnsten Friberg (2004).

Kaiser, Larsson och Hörnsten Friberg (2004) diskuterar i rapporten *Krishantering: med en vidgad syn på nätverksorganisering – En diskussion om organisk organisering*, utgiven av Totalförsvarets forskningsinstitut, skillnader mellan organisationsstrukturer och deras respektive strukturella styrkor och svagheter i en krisberedskapskontext. De två organisationsformerna representerar olika sätt att förhålla sig till omvärlden. Författarna menar att mekaniska organisationen är särskilt lämpad för sammanhang där förhållandena är stabila och kontrollerbara, då dess styrka ligger i förmågan att hantera stora, ofta standardiserade resurser på ett effektivt sätt. Den organiska organisationsformen däremot, präglas i hög grad av autonomi, vilket innebär möjligheter till självorganisering inom givna ramar (ibid.). Organiska organisationsformer – som även Burns & Stalker (1961) beskriver – karakteriseras av hög flexibilitet och snabb anpassning till förändring. Detta gör dem särskilt väl lämpade för kapacitetsbyggande, vilket enligt IPCC handlar om en förmåga att stärka de resurser, färdigheter och strukturer som krävs för att möta förändring (IPCC, 2014; Burns & Stalker, 1961). De organiska systemen har även fördelen att snabbt kunna omfördela roller och resurser i samspel med omgivningen, i anpassning till kontextuella förutsättningar, enligt Kaiser, Larsson och Hörnsten Friberg, (2004).

Självorganiserande system kännetecknas av att de reagerar och agerar utifrån erfarenheter från den egna verksamheten, till skillnad från mer mekaniska, hierarkiskt styrda system. I självorganiserade system formas styrning och handlingsutrymme genom horisontell samverkan mellan organisationer eller nätverk, snarare än genom ett centraliserat beslutsfattande (Kaiser, Larsson & Hörnsten Friberg, 2004; Burns & Stalker, 1961). Den organiska organisationsstrukturen har därmed fördelen att kunna bryta invanda strukturer och skapa nya nätverk med aktörer som annars inte skulle ha kontakt, vilket gör dem mer anpassningsbara och motståndskraftiga vid samhällsstörningar (ibid).

I denna studie används begreppen mekanisk och organisk organisationsstruktur för att fördjupa förståelsen av hur informella nätverk uppstår och fungerar på lokal nivå i, i ett beredskapssammanhang.

2.2 Responsiv sammanhållning

Trots att begreppet responsiv sammanhållning (*responsive cohesion*), utvecklat av Fox (2006), inte är väletablerat i teoribildningen kring resiliens, erbjuder det enligt Brook (2018) en förståelse av systemdynamik, vars begrepp kan tillämpas i olika kontexter för att beskriva ett systems egenskaper – vilket resiliensforskningen ofta fokuserar på (jfr. Walker et al. 2004; Folke, 2006). I denna studie prövas begreppet i relation till resiliens, eftersom dess fokus på ömsesidig anpassning och dynamisk integrering mellan systemdelar visar tydliga beröringspunkter med litteratur om adaptiv kapacitet och organiska organisationsformer (jfr Berkes & Ross, 2013; Boin & van Eeten, 2013; Kaiser, Larsson och Hörnsten Friberg 2004).

I artikeln “Architecture, Ethics, and the Theory of Responsive Cohesion” formulerar Warwick Fox (2006) begreppet *responsiv sammanhållning*. Teorin bakom begreppet utgår från en tankeprocess där författaren formulerar en generell och universal form av etik, som omfattar mellanmännsliga interaktioner, naturen och den byggda miljön.

Begreppet responsiv sammanhållning till att beskriva en dynamisk sammanhållen enhet mellan olika systemkomponenters delar och därigenom uppkomst av en harmonisk balans. Fox menar att system kan vara organiserade eller oorganiserade – eller i Fox termer, präglade av sammanhållning eller brist på sammanhållning (*discohesion*). En organiserad struktur kan skapas antingen genom en fast och stel uppbyggnad eller genom dynamiska relationer mellan dess delar. I Fox begreppsvärld beskrivs detta som antingen fast sammanhållning eller responsiv sammanhållning (Fox, 2006).

Fox (2006) menar att responsiv sammanhållning är eftersträvansvärt i en rad olika system – från naturliga ekosystem till mänskliga relationer och politiska institutioner – eftersom hållbara och välfungerande helheter, enligt författaren, kännetecknas av ömsesidig responsivitet mellan sina delar. Begreppet lägger således grund till en, av Fox (2006) formulerad, universell form av etik. Brook (2018) använder demokratin och naturen som illustrativa exempel för att förklara Fox tankegång: demokratin fungerar bara om dess institutioner svarar på varandra, precis som en gård blir mest välfungerande när dess olika komponenter – djur, växter, människor och miljö – samverkar i en dynamisk balans. Liknande principer återfinns även i forskning om resiliens och krishantering, där förmågan till ömsesidig anpassning och lokal samordning lyfts som centrala faktorer (Comfort, 1994; Berkes & Ross, 2013).

Begreppet används i denna studie som ett sätt att analysera hur horisontella samverkansmönster, flexibilitet och ömsesidig anpassning mellan olika aktörer, vilka potentiellt bidrar till resiliens inom lokalsamhället. Responsiv sammanhållning används därmed här som ett analytiskt verktyg för att nå djupare

förståelse av förekomst och uttryck för informell samverkan mellan individer och grupper i ett beredskapssammanhang.

2.3 Socialt kapital som beredskapsresurs

I detta avsnitt förekommer både svenska och engelska begrepp. Vissa engelska termer, såsom *bonding capital* och *bridging capital*, har behållits i originalform då begreppen utgör centrala, analytiskt definierade begrepp i den internationella forskningslitteraturen (se Putnam, 2000), samt saknar rättvisande motsvarighet på svenska. Engelska begrepp ersätts där det är språkligt lämpligt med svenska översättningar. Begreppet (*emergent phenomena*) har översatts från engelska till svenskans ”emergenta fenomen”. Den svenska översättningen har valts framför det engelska begreppet eftersom översättningen ligger tillräckligt nära originalet för att inte tappa definitionsmässig precision.

Socialt kapital har uppmärksammats som en avgörande faktor för motståndskraft i kriser och katastrofer i ett brett spektrum av forskning, där relationer, tillit och nätverk har visat sig spela en central roll i återhämtningsförmåga och kollektiv organisering (Putnam, 2000; Aldrich, 2012; Berkes & Ross, 2013; Bonfanti et al., 2023 Quarantelli & Dynes, 1977). Frivilliga hjälpinsatser beskrivs därför av Drabek & McEntire (2003) och Lowe & Fothergill (2003) som en avgörande resurs för att täcka det initiala behovet av stöd innan officiella krishanteringsorganisationer fullt ut har tagit kontroll över situationen.

I artikeln ”Emergent Phenomena and the Sociology of Disaster” utforskar Drabek och McEntire (2003) hur människor spontant organiserar sig vid katastrofer och hur detta påverkar krishantering. Studien bekräftar tidigare forskning (Quarantelli & Dynes, 1977), om antisocialt beteende som ovanliga fenomen i krissituationer, och introducerar begreppet emergenta fenomen för att beskriva de nya solidariska normer, samsamarbetsstrukturer och organisationsformer som tenderar att uppstå spontant vid kriser och katastrofer. I artikeln beskriver författarna hur spontana grupper kan framträda i olika former, från informella frivilliginsatser till mer organiserade strukturer, och fyller ofta kritiska funktioner i situationer där plötsliga civila behov uppstår (Drabek & McEntire, 2003).

Putnam (2000) utvecklar en teori om socialt kapital, där sociala nätverk och social tillit mellan människor ses som en samhällsviktig resurs. Putnam skiljer mellan så kallat *bonding capital*, som förstärker interna band inom grupper, och *bridging capital*, som skapar broar mellan olika delar av samhället. Aldrich (2017) bygger vidare på Putnams teori och har studerat betydelsen av sociala nätverks betydelse i återhämtningen efter katastrofer i Bangkok, Thailand, Tohoku-regionen i Japan och Christchurch i Nya Zeeland, och har i sina analyser kunnat visa att socialt kapital i relation till dessa händelser, vilka fungerar som vad

Aldrich (2017) benämner som en slags social infrastruktur – vilket möjliggjort samordning, flexibilitet och kollektivt agerande, något han menar i sin tur har varit avgörande för samhällenas resiliens. När officiella system brister eller agerar för långsamt kan det i stället vara det informella och relationsbaserade handlingsutrymmet som avgör om en störning kan hanteras lokalt (ibid.).

I artilen ”Community Resilience: Toward an Integrated Approach” (Berkes & Ross, 2013) framhålls att lokala grupper som självorganiserar sig, lär sig och aktivt anpassar sig till förändringar genom sociala nätverk. Vidare kan dessa nätverk sammankopplas med institutioner och organisationer över olika nivåer, vilket är avgörande för att bygga resiliens. Drabek & McEntire (2003) lyfter samma möjlighet, och menar därför att arbetet med att förebygga och reducera sårbarhet i samhället därför bör inkludera insatser som stärker allmänhetens kapacitet att bidra till lösningar, både före, under och efter en kris. Spontana hjälpstrukturer dock skapa samordningsutmaningar för myndigheter, vilket gör det nödvändigt att utveckla flexibla ledningsmodeller.

Sammantaget finns ett relativt brett stöd i litteraturen för vikten av att förstå och ta tillvara civilsamhällets potential i krishantering, eftersom sociala nätverk återkommande i litteraturen betraktas som en strategisk komponent i ett robust och motståndskraftigt samhälle.

I denna studie används teori kopplat till socialt kapital för att analysera hur lokala aktörer organiserar resurser och relationer i praktiken, samt hur dessa nätverk påverkar möjligheten till lokalt agerande under störningar. Fokus ligger särskilt på hur sociala nätverk kring lanthandeln möjliggör spontant kollektivt handlande i kris.

2.4 Bottom-Up Resilience: gräsrotsinitiativens betydelse i lokal resiliens

I detta kapitel förekommer både svenska och engelska begrepp. Termerna *Bottom-Up Initiatives* (BUIs), och *Top-down Initiatives* (TDIs) har behållits i originalform då det utgör centrala, analytiskt definierade begrepp i den internationella forskningslitteraturen (se t.ex. Arvanitis et al., 2023). BUIs ersätts där det är språkligt lämpligt med svenska uttryck, såsom ”gräsrotsinitiativ” eller ”lokal organisering”, medan TDIs saknar lämplig svensk översättning.

Forskning om samhällsresiliens betonar allt oftare vikten av att förstå gräsrotsinitiativ som en central komponent i lokalsamhällets respons- och anpassningsförmåga vid kris, särskilt i relation till formella, Top-Down - orienterade styrsystem (TDIs) (Drabek & McEntire, 2003; Arvanitis et al., 2023; Berkes & Ross, 2013; Aldrich, 2012). Författarna bakom artikeln ”Bottom-Up Resilience: How Civic Bottom-Up Initiatives Contribute to Community

Resilience" (Arvantis et al., 2023) har undersökt hur medborgardrivna initiativ påverkar och stärker samhällens motståndskraft. Studien fokuserar på hur så kallade Bottom-Up Initiatives (BUIs) – eller gräsrotsinitiativ – bidrar till resiliens, med särskilt fokus på lokala nätverk i Schweiz, Tyskland och Österrike. BUIs ämnar beskriva deltagardrivna civila initiativ, som initieras och organiseras av individer inom lokalsamhällen, i informell samverkan – mellan privatpersoner, organisationer eller lokala företag (Arvantis et al., 2023). Genom att kartlägga över 70 initiativ och analysera sju fallstudier visar Arvantis (et al., 2023) hur självorganiserade insatser genom lokal, informell samverkan kompletterar traditionella top-down-strategier inom krishantering. Studien belyser hur lokala aktörer snabbt kan mobilisera resurser, samordna insatser och skapa flexibilitet i krissituationer, något som ofta saknas i mer hierarkiska strukturer. Dessa egenskaper gör det möjligt för aktörer inom lokalsamhället att agera proaktivt och vid störningar, i stället för att enbart förlita sig på centraliserade strukturer. Dessa initiativ kan vara ideella eller vinstdrivande och kan ha – men behöver inte ha – offentlig finansiering. Det övergripande syftet är dock alltid att gagna det lokala samhället (ibid.).

Drabek och McEntire (2003) menar i likhet med Berkes och Ross (2013) att en effektiv och hållbar resiliensstrategi kräver ett helhetsperspektiv där formella och informella aktörer samverkar. De menar att traditionella, hierarkiska modeller för krishantering ofta saknar tillräcklig flexibilitet för att hantera komplexiteten i moderna kriser, och argumenterar därför för att strategier bör utformas med utrymme för spontan självorganisering i lokala nätverk. Genom att integrera dessa i policy och beredskapsplanering menar de att samhället bättre möta framtida katastrofer och bygga långsiktig resiliens (Berkes & Ross, 2013; Drabek & McEntire).

Sammantaget framkommer av flertalet vetenskapliga studier att BUIs bör inte förstås som ett alternativ till TDIs, utan snarare som ett nödvändigt komplement som bidrar med kontextspecifik kunskap, lokal förankring och snabb mobilisering i lägen där institutionella resurser är otillräckliga (Berkes & Ross, 2013; Drabek & McEntire, 2003; Arvantis et al., 2023).

Ur detta perspektiv blir det relevant att identifiera fysiska platser som kan fungera som centrala arenor för BUIs. Lanthandeln kan i detta sammanhang förstås som en fysisk nod för informell samverkan och självorganiserad beredskap, där både resurser och relationer samlas och aktiveras i kris.

2.5 Social och institutionell tillit: betydelse för resiliens

Samhällelig tillit spelar en central roll i teoribildning kring resiliens, där den ofta betraktas som en grundläggande resurs för både institutioners legitimitet och lokalsamhällets kollektiva handlingsförmåga vid kris (Berkes & Ross, 2013; Bonfanti et al., 2023; Aldrich, 2012; OECD, 2020). Begreppet kan som förstås både som en benägenhet på individnivå att lita på andra, samt som ett strukturellt kännetecken på ett samhälles sammanhållning och funktionsnivå (Rothstein, 2023; Rothstein & Uslander, 2011).

Tillit kan definieras som “ett tillstånd av sårbarhet där en part förlitar sig på en annan, med förväntningen att denne ska fullgöra sitt ansvar utan att utnyttja det förtroende som ges” (egen översättning av Bonfanti et al., 2023), och kan mätas i hur stor andel av befolkningen som anser att deras medmänniskor – i allmänhet – går att lita på (Rothstein, 2023). De nordiska länderna utmärker sig markant i internationella mätningar genom sina höga nivåer av social tillit (Andreasson, 2017), men nivåerna sjunker i mer utsatta grupper (Rothstein & Holmberg, 2022). På individnivå har hög tillit kopplats till ökat samhällsengagemang och högre nivåer av personligt välbefinnande (Andreasson, 2017; Rothstein, 2023). Personer med hög tillit är också mer benägna att ha en positiv syn på sina demokratiska institutioner, att delta mer i politiken och att vara mer aktiva i föreningslivet (Rothstein, 2023).

Tillit delas ofta upp i två huvudkategorier: social tillit och institutionell tillit (Rothstein, 2023; Bonfanti et al., 2023). Social tillit avser förtroende mellan individer, och institutionell tillit handlar om förtroende för att institutioner har förmåga att hantera olika typer av risker och samhällsutmaningar (Rothstein, 2023; Bonfanti et al., 2023). Enligt Rothstein (2023) är social och institutionell tillit ömsesidigt förstärkande: om människor i allmänhet upplever att personer i deras närhet vill dem väl, ökar också sannolikheten att de uppfattar samhällets auktoriteter som tillförlitliga – och omvänt.

Bonfanti (et al., 2023) menar att social tillit utgör en förutsättning för att bygga relationer mellan individer som annars inte skulle ha kontakt med varandra. I detta sammanhang kan social tillit betraktas som en mellanmänsklig resurs, vilken möjliggör samarbete inom lokalsamhällen och gentemot institutioner, vilket underlättar utbyte av stöd och hjälp. Enligt Bonfanti et al. (2023) bör social tillit i lokalsamhället därför ses som ett särskilt grundläggande element för krishanteringsförmåga – då ömsesidigt förtroende mellan individer och grupper innebär förhöjd förmåga till kollektiva åtaganden (Bonfanti et al. 2023; Aldrich, 2012).

Institutionell tillit har visat sig relevant ur ett beredskapsperspektiv ur flera aspekter. Hög institutionell tillit har i flera studier visat sig öka benägenheten att följa myndighetsrekommendationer i kris (Zhou et al., 2023; OECD, 2020).

Omvänt kan utbredd misstro och korruption försvåra samverkan och försämra krishanteringskapaciteten. OECD (2020) framhåller därför vikten av institutionell transparens, ansvarsskyldighet och integritet som strategiska resurser i krisberedskapen. Samtidigt har samhällskriser har visat sig kunna påverka nivåerna av institutionell tillit. I en studie som jämförde data före och efter covid-19-pandemins utbrott framkom att förändringar i tilliten till olika samhällsinstitutioner var nära kopplade till allmänhetens uppfattning om hur myndigheterna klarat av att hantera krisen (Zhou et al., 2023).

Samhälleliga nivåer av institutionell tillit inte är konstant, utan kan förändras beroende på omständigheter (Rothstein, 2023; Andreasson, 2017). Enligt Rothstein (2023) finns det flera strukturella orsaker bakom sjunkande tillitsnivåer i samhället. Bland de mest centrala är höga nivåer av korruption, ökande ekonomisk ojämlikhet samt upplevelser av ineffektiva myndighetsinstanser, exempelvis vid krissituationer (ibid.). Vidare menar Rothstein (& Uslander, 2011) att samhällen med låga nivåer av samhällelig tillit kan hamna i en så kallad social fälla – en situation där individer och grupper avstår från samarbete eftersom de inte litar på att andra kommer att göra detsamma. Detta menar författarna, riskerar att skapa en självförstärkande negativ spiral, då bristen på tillit leder till minskat samarbete – vilket i sin tur ytterligare försvagar tilliten (Rothstein, 2023; Rothstein & Uslander, 2011). En utveckling mot eroderad tillit menar Rothstein vidare (2023), tenderar att utnyttjas av politiska ledare med populistiska tendenser, vars ledarskap ytterligare riskerar att underminera tilliten till demokratiska institutioner. Denna utveckling riskerar därmed i förlängningen att skapa en grogrund för politisk korruption och auktoritära förskjutningar – vilket ytterligare riskerar att undergräva samhällelig tillit. När en social fälla väl etablerats blir det dessutom svårare att genomföra den politik som hade kunnat råda bot på problemet – just på grund av den utbredda misstron (Rothstein, 2023; Rothstein & Uslander, 2011).

2.6 Krisers påverkan på samhällsstrukturer

Krisers påverkan på samhällsstruktur och maktfördelning är ett återkommande tema inom statsvetenskapliga litteraturen (Levitsky & Ziblatt, 2018; Klein, 2007; Rothstein, 2023). Inom statsvetenskaplig litteratur har flertalet teoretiker med ett samhällskritiskt perspektiv visar hur kriser inte bara utmanar befintliga institutioner, utan också kan påskynda normförändringar och institutionella omdaningar (Levitsky & Ziblatt, 2018; Klein, 2007). Denna analysdimension lyfts eftersom den synliggör hur kriser kan förändra förutsättningarna för beredskap och resiliens på ett strukturellt plan – genom att påverka tillitsnivåer i samhället i stort, förtroendet för myndigheter och därmed människors benägenhet att följa instruktioner, samt förutsättningarna för horisontell samverkan mellan

institutioner (Rothstein, 2023; OECD, 2020; Zhou et al., 2023). Genom att synliggöra dessa processer läggs också en teoretisk grund för den efterföljande diskussionen om kris och resiliens som en dynamisk rörelse som formar – och formas av – samhälleliga normer och institutionell struktur.

Naomi Klein menar att ett slags kollektivt chocktillstånd tenderar att uppstå vid plötsliga samhällsomvälvande händelser, där behovet av snabba beslut kan öppna för genomgripande politiska reformer. Klein (2007) beskriver detta som ett återkommande mönster, där krig, naturkatastrofer och ekonomiska kriser utnyttjas för att genomföra förändringar som under normala omständigheter skulle möta starkt politiskt motstånd. Kleins tolkning har samtidigt kritiserats för att vara alltför ensidigt ideologisk. Johan Norberg (2008) menar exempelvis att Klein förbiser hur vissa reformer under kris kan ha legitima syften, såsom att återställa statens funktionsförmåga, förbättra effektivitet eller anpassa institutioner till förändrade omvärldsvillkor. Ur detta perspektiv kan krisrelaterade reformer snarare förstås som nödvändiga svar på reella utmaningar, snarare än utnyttjande av ett tillstånd av kollektiv desorientering (Norberg, 2008).

I likhet med Kleins resonemang lyfter dock samtidigt Levitsky och Ziblatt (2018) hur kriser kan möjliggöra normförskjutning genom undantagslagstiftning och en tillfällig maktkoncentration till den exekutiva nivån – en förskjutning som i vissa fall tenderar att kvarstå även efter att krisen passerat. I kontrast till Klein (2007) menar de att urholkningen av demokratiska normer ofta sker gradvis snarare än genom plötsliga sammanbrott, utan dör långsamt, ”i knappt märkbara steg”. I likhet med Rothstein (2023) lyfter de därmed hur stegvisa normförskjutningar kan leda till långsiktig nedmontering av grundläggande demokratiska värden. Rothstein (2011) varnar vidare för att reformer som genomförs utan demokratisk förankring kan underminera den politiska legitimiteten och förstärka misstron mot staten.

3. Metod

3.1 Studiens fokus

Studiens fokus ligger på de sociala strukturer som kan uppstå eller aktiveras i samband med kriser. Lanthandeln betraktas i detta sammanhang som en möjlig arena för social interaktion, lokal organisering och ömsesidigt stöd – inte som ett fysiskt objekt som föremål för analys. För att undersöka dessa potentiella sociala dynamiker har nyckelpersoner med erfarenhet av lanthandelns roll vid kris valts ut från tre olika lanthandlar, för i att intervjuer ges möjlighet att delge sina erfarenheter och perspektiv om lanthandelns funktion i kris. Deras perspektiv bidrar med kunskap om hur sociala relationer, informella nätverk och lokal kapacitet manifesteras i och omkring lanthandeln i krissituationer.

3.2 Forskningsmetod: Kritisk realistisk ansats med inslag av fenomenologi och hermeneutik

Denna studie utgår från en kritisk realistisk vetenskapsteoretisk ansats. Inom detta perspektiv betraktas samhället som bestående av underliggande strukturer och mekanismer som påverkar människors handlingsutrymme, även om dessa inte alltid är direkt observerbara (Danermark et al., 2019). Den kritiska realismen möjliggör därmed en analys av relationen mellan lanthandlarnas praktiska funktion i den rurala kontexten och de institutionella och materiella villkor som formar denna funktion. Det kritisk-realistiska synsättet har valts med syfte att på ett lämpligt sätt lyfta samspelet mellan aktörer utifrån respondenters egna erfarenheter, och samtidigt fånga in det strukturella sammanhang de verkar inom.

Vid analysen av det empiriska materialet har även vissa drag hämtats från hermeneutiska och fenomenologiska traditioner. Hermeneutiken betonar, enligt Widerberg (2002), att all förståelse vilar på någon form av förförståelse och att meningsskapande sker i relation till ett sammanhang. Denna förståelseram har tillämpats i syfte att tolka hur informanterna själva beskriver lanthandelns roll i lokalsamhället, särskilt i kontext av kris eller störning.

Vidare har fenomenologins fokus på människors subjektiva upplevelser använts som inspiration i arbetet med intervjumaterialet. Justesen (2011) beskriver fenomenologin som ett tillvägagångssätt där individers egna beskrivningar av sina erfarenheter ges analytiskt värde. Denna aspekt har integrerats i studien genom att särskilt uppmärksamma hur informanterna förstår och formulerar sin roll i det lokala försörjningssystemet. Detta har möjliggjort en tolkning där både personliga perspektiv och strukturella villkor kan vägas in i analysen.

Sammantaget har en kritisk realistisk ansats valts som huvudsaklig teoretisk grund, medan hermeneutiska och fenomenologiska perspektiv har tillämpats som metodologiska verktyg vid tolkning av det empiriska materialet. Detta angreppssätt anses ändamålsenligt för att fånga komplexiteten i studiens ämne, där funktion, upplevelse och kontext samverkar.

Urval och rekrytering

Urval

Studien baseras på en intervjustudie med representanter från tre olika lanthandlar, samtliga belägna i Skåne län. Urvalet har genomförts genom ett snöbollsurval, en metod som lämpar sig väl för att identifiera informationsrika fall i studier med ett begränsat antal enheter (Bryman, 2016). Med syfte att säkerställa att verksamheterna verkar under liknande geografiska och institutionella förhållanden avgränsades urvalet till lanthandlar inom Hörby och Kristianstads kommuner. Urvalet består därmed av verksamheter som verkar i liknande kontext och har påverkats av samma externa händelser. Samtliga undersökningsobjekt är geografiskt belägna i det område i centrala Skåne som drabbades av avstängda delar av vägnätet i samband med snöfall i januari 2024. Urvalet baseras även på respondenternas erfarenheter av att vara delaktig i lanthandels verksamhet under tiden för pandemin.

Rekrytering av respondenter

Respondenterna kontaktades genom en kombination av spontanbesök och telefonkontakt. För att säkerställa att samtliga medverkande respondenter haft erfarenhet av att upprätthålla lanthandelns funktion under kriser, valdes de ut utifrån kriteriet att ha varit aktiva vid störningar såsom covid-19-pandemin och det avstängda vägnätet i samband med snöfall i Skåne i januari år 2024. Urvalet av representanter från respektive lanthandel skedde i vissa fall genom författarens tidigare kännedom om relevanta personer, i andra fall genom snöbollsurval, en metod där medverkande respondenter i en studie hänvisar till andra potentiellt relevanta respondenter (Bryman, 2016). I denna studie har det inneburit att personer med djupgående insikter i lanthandelns funktion och relation till det lokala samhället har prioriterats.

3.2.1 Insamling av empiri: intervjustudie

Intervjustudie

Intervjumaterialet baseras på kvalitativa intervjuer med personer som är eller har varit involverade i verksamheten vid tre olika lanthandlar i Skåne län.

Intervjustudien genomfördes enligt ett semistrukturerat upplägg. Intervjuerna utgick från en på förhand utarbetad intervjuguide med öppna frågor, där det även fanns utrymme för följdfrågor. Ett semistrukturerat upplägg erbjuder enligt Widerberg (2002; Justesen, 2011) en fördjupad förståelse av respondentens perspektiv, samtidigt som det skapar jämförbarhet mellan intervjuer.

Intervjuerna in med en mobilapplikation. Det inspelade materialet transkriberades med hjälp av en AI-tjänst, varefter en manuell textbearbetning genomfördes i syfte att sälla bort irrelevant innehåll. För att säkerställa att citaten återgavs korrekt erbjöds respondenterna möjlighet att lämna synpunkter på utvalda delar av det bearbetade materialet. Att ge respondenter möjlighet att ge invändningar minskar risken för att uttalanden skulle tas ur sitt sammanhang eller misstolkas (Yin, 2013).

Antal, roller och längd på intervjuer

Totalt genomfördes fyra enskilda intervjuer med personer verksamma inom tre olika lanthandlar i Skåne. Två av respondenterna representerade samma verksamhet men intervjuades vid olika tillfällen. Intervjuerna varade mellan 25 och 35 minuter. Respondenterna benämns i texten som R1, R2a, R2b och R3. De tre lanthandlarna refereras till som Lanthandel 1, Lanthandel 2 och Lanthandel 3. Respondenterna R1 och R3 är verksamma vid Lanthandel 1 respektive Lanthandel 3, medan R2a och R2b båda är knutna till Lanthandel 2.

Integritet och GDPR

För att skydda deltagarnas integritet och förhindra att deras identitet kan fastställas har valet gjorts att uteslutna lokala ortsnamn samt namn på specifika lanthandlar. Även potentiellt känsliga uppgifter – såsom personuppgifter och identifierbara detaljer hos respondenter, exempelvis unika arbetsroller – har exkluderats från det bearbetade materialet. Studien har därmed genomförts i enlighet med EU:s dataskyddsförordning (GDPR) och relevanta vägledningar från Integritetsskyddsmyndigheten (EU, 2016; IMY, 2024).

Kompletterande dokumentanalys: lokal planeringskontext

Som ett komplement till intervjustudien har tre strategiska planeringsdokument från kommunal och regional nivå översiktligt granskats: Planeringsstrategi för Hörby kommun 2023–2026, Översiktsplan för Kristianstads kommun (2013) samt

Region Skånes regionala utvecklingsstrategi 2024. Syftet har varit att orientera sig i de styrdokument som ramar in lanthandlarnas handlingsutrymme, särskilt med avseende på begrepp som landsbygdsutveckling, resiliens, beredskap och civilsamhällets roll. Analysen har inte varit systematisk, utan snarare explorativ, och har fungerat som stöd i förståelsen av den kontext de intervjuade verkar inom.

3.2.2 Bearbetning av material

Analysprocess: iterativ abduktion

Kvalitativa analysansatser kategoriseras ofta som induktiva, deduktiva eller abduktiva. En deduktiv ansats utgår från existerande teorier för att formulera hypoteser, vilka sedan provas mot empiriska data. En induktiv ansats innebär däremot att forskaren utvecklar teoretiska begrepp eller modeller utifrån observationer och mönster i det empiriska materialet (Bryman, 2016). Denna studie har huvudsakligen tillämpat en abduktivt arbetssätt vilket innebär en förklarande logik där tolkningar formas genom ett växelspel mellan empiri och teori (Danermark et al., 2019). Det abduktiva angreppssättet syftar inte primärt till att testa eller generera teori, utan till att förstå komplexa sociala sammanhang genom att tolka materialet i ljuset av relevanta teoretiska perspektiv (ibid.). Med iterativ abduktion har teoribildningen formats i en rörelse mellan de mönster och teman som identifierats i det empiriska materialet, snarare än att styras av ett färdigt teoretiskt ramverk.

Kodning, kategorisering och tematisering

Bearbetningen av materialet har skett genom kodning, kategorisering och tematisering (Hjerm, 2014). Kodningen genomfördes genom att återkommande relevanta fraser och begrepp i den insamlade empirin identifierades. Därefter kategoriserades materialet utifrån begreppen absorptiv, adaptiv och transformativ resilienskapacitet. Syftet var att identifiera likheter och skillnader i kapacitet hos medverkande respondenter, utifrån de situationer och mönster som framträdde i det empiriska materialet. När koderna hade grupperats i kategorier, identifierades bredare teman, vilka därefter låg till grund för studiens diskussion och slutsatser.

3.2.3 Metodologiska reflektioner och begränsningar

Forskarens förförståelse och urvalets begränsningar

Urvalet av fall i denna studie har delvis påverkats av författarens tidigare erfarenheter och personliga kopplingar till det geografiska området. Författaren har varit bosatt i en av de studerade byarna, vilket har medfört en förförståelse av

lanthandeln som samlade punkt vid samhällsstörningar. Denna förståelse har sannolikt påverkat såväl upplevelsen av ämnesrelevans som valet av studieobjekt.

Det finns därför skäl att reflektera över risken att urvalet speglar en bekräftelse av tidigare antaganden, snarare än en neutral utforskning av ett outforskat fenomen. Samtidigt har studien tillämpat snöbollsurval i kombination med en geografisk avgränsning till två kommuner i Skåne, vilket begränsar resultatens generaliserbarhet. Det är därför teoretiskt möjligt att andra kontexter och respondenter hade genererat andra resultat.

Samtidigt har den lokala förankringen också möjliggjort ett analytiskt fokus på ett fenomen som annars riskerar att förbises. Det kontextspecifika perspektivet bör därmed förstås som både en begränsning för generaliserbarhet, men som samtidigt ger möjlighet till fördjupad förståelse för ämnet.

Reflektioner kring teorival, begreppsanvändning och tvärvetenskapligt angreppssätt

Studiens teoretiska ramverk bygger på ett tvärsektoriellt angreppssätt där begrepp och perspektiv hämtats från bland annat krisberedskap, samhällsvetenskap, resiliensforskning och lokal utveckling. Denna bredd har bedömts som relevant för att kunna analysera ett komplext och flerdimensionellt forskningsfält där sociala, institutionella och geografiska faktorer samverkar, och är därför ett medvetet men riskabelt val av teoretisk inramning. Bredden har prioriterats då ett för smalt teoretiskt perspektiv riskerar att reducera frågeställningens komplexitet och därmed förbises viktiga samband som uppstår i skärningpunkten mellan olika samhälleliga och vetenskapliga discipliner.

Samtidigt innebär den teoretiska bredden en metodologisk och begreppslig utmaning. Ett stort antal teorier och begrepp har introducerats, vilket medför en risk att vissa endast behandlas ytligt. I vissa fall används begrepp som närmar sig varandra semantiskt där distinktionerna inte alltid ges fullt utrymme. Detta speglar en balansgång mellan bredd och djup, där fördelen är en ökad förmåga att se samband och mönster över disciplinränsar, men där nackdelen är att vissa teoretiska resonemang inte ges det djup som hade varit möjligt i en mer avgränsad ansats.

Reflektion av konsekvenser av ett begränsat antal intervjuer

Det begränsade antalet intervjuer innebär att studiens resultat inte kan göra anspråk på generaliserbarhet. Samtidigt har urvalet möjliggjort en djupgående kvalitativ förståelse av hur lanthandlare upplever sin roll i lokalsamhällets beredskap. Samtliga respondenter har varit direkt involverade i att upprätthålla verksamheten vid kriser, vilket stärker materialets relevans, men innebär också en

viss risk för bekräftelsebias, eftersom de intervjuade i högre grad tenderar att betona verksamhetens betydelse.

Metodvalens påverkan på resultatet

Den kvalitativa ansatsen innebär att resultaten i hög grad färgas av respondenternas subjektiva upplevelser och av forskarens tolkningar. Det, i kombination med författarens förståelse, innebär en risk att urvalet speglar en redan existerande föreställning om fenomenets karaktär, snarare än att öppna för oväntade perspektiv. Snöbollsurval i kombination med geografisk avgränsning begränsar dessutom överförbarheten till andra kontexter, och resultatens giltighet vilar delvis på tolkningar som påverkas av den specifika forskningskontexten. Det kan därför inte uteslutas att andra fall eller andra analytiska ingångar hade gett annorlunda resultat.

Reflektion angående alternativa tillvägagångssätt

Ett alternativt tillvägagångssätt hade kunnat vara att inkludera fler typer av aktörer i urvalet, såsom kommunala tjänstepersoner, civilförsvarsansvariga eller kunder i lokalsamhället, för att fånga en bredare variation av perspektiv på lanthandelns roll i krisberedskap. En sådan ansats hade kunnat bidra till att nyansera bilden och minska risken för bekräftelsebias. Det hade även varit möjligt att genomföra en bredare litteraturstudie om lokala initiativ som svar på kris i andra kontexter, så som landsbygd runt om i Sverige, alternativt intervjustudier som täcker sociala noder i stadsmiljöer för att fånga in ett bredare underlag. Dock hade ett sådant upplägg krävt mer resurser och tid än vad som varit möjligt inom ramen för denna studie.

4. Resultat

4.1 Introduktion till kapitel

Resultatkapitlet är uppdelat i två delar. I *Del 1* presenteras en sammanställning av empirin som framkommit i intervjustudien. *Del 2* presenteras en mer översiktlig analys samt tematisering av det empiriska materialet. En fördjupad tolkning och teoretisk bearbetning av dessa resultat följer i diskussionskapitlet. Här lyfts även fram relevanta teman för vidare analytisk fördjupning i diskussionskapitlet.

4.1.1 Kategorisering av intervjumaterialet

I en första sortering av materialet kategoriseras intervjusvaren enligt följande:

- a) Skalbarhet och upprätthållande av funktion genom flexibilitet
- b) Socialt kapital - relationer och tillit
- c) Logistik och resursutbyte i vardag och kris
- d) Systemkritik och alternativa försörjningsvägar

4.2 Del 1: Sammanställning av intervjusvar

Intervjuerna genomfördes under mars och april 2025, i eller i nära anslutning till de lanthandlar där respondenterna är verksamma. Samtalen fördes i en avslappnad och informell ton. En vardaglig inramning bidrog till att skapa en öppen och tillitsfull samtalssituation, där respondenterna kunde dela med sig av sina erfarenheter i sitt eget tempo och på sina egna villkor. Nedan presenteras en sammanställning av deras berättelser, där citat från intervjuerna lyfts fram för att fånga upp ett lokalt förankrat perspektiv på lanthandelns funktion i kris.

A. Skalbarhet och upprätthållande av funktion genom flexibilitet

Detta avsnitt sammanställer exempel på hur lanthandlarna har möjlighet att skala upp hela eller delar av sin verksamhet vid behov. Här framgår att flexibilitet i vardagsrutiner, med stöd av befintliga resurser, möjliggör fortsatt drift – och i samtliga fall även en ökning av försäljningen – under kriser. Samtliga respondenter uppger att hemleverans av varor ingår i butikens ordinarie service, men att funktionen utökades under covid-19-pandemin, med hänvisning till rekommendationer från Folkhälsomyndigheten.

“Så redan innan covid så hjälpte vi till att köra ut till de flesta gamla. Och de blev lite fler under covid. Så det ett system som bara ökade på lite (...) Så fick pensionärerna ringa (...) Och sen var det någon som körde ut liksom.” R2a

“Ja, det tror jag vi hade, men hemkörning utnyttjades i så fall inte så mycket innan, utan det blev i så fall en ökning under pandemin” R3

Citaten visar att hemleverans fanns som rutin i medverkande respondenters verksamheter redan före pandemin, och att det fanns en skalbarhet i funktionen vid utökat behov. Det framgår också att äldre personer aktivt kontaktade Lanthandel 1 och att någon i personalen hanterade utkörningen. I relation till Lanthandeln som R2a och R2b representerar mobiliserades ideell arbetskraft för att tjänsten skulle möjliggöras. På frågan om det enbart utkörningstjänsten skedde inom ramen för avlönat arbete eller om det skedde på ideell basis svarar R2a:

”Nej, det var bara volonärer.” R2a

Kunden kunde få sin vara levererad ända vägen hem, eller direkt till bilen, och kommunikationen skedde via telefon eller mejl. Citatet nedan illustrerar att butiken anpassade både leveranssätt och kundkontakt.

“Och att vi hade mycket mer med hemkörning. Vi hade också att man kunde få sin kasse ut i bilen, man behövde inte ens gå in om man inte ville. Man kunde mejla, ringa oss och vi packade ihop och körde ut.” (R1)

Skalbarhet: Hemleverans av varor

Samtliga respondenter uppger att hemleverans av varor ingår i butikens ordinarie service. Funktionen utökades under covid-19-pandemin, med hänvisning till rekommendationer från Folkhälsomyndigheten.

“Ja, det tror jag vi hade, men hemkörning utnyttjades i så fall inte så mycket innan, utan det blev i så fall en ökning under pandemin.” (R3)

Skalbarhet: Ökad försäljning

Samtliga respondenter beskriver att krissituationer ofta leder till en markant ökning i butikens omsättning. Denna effekt har observerats både under långvariga och snabbt övergående krisperioder, så som vid pandemins utbrott, såväl som vid ett snöoväder i januari 2024, som stängde ner delar av vägnätet.

“Vi ökade ju jättemycket över natten (...) det var en väldigt märkbar skillnad i hur många som handlade hemma. Både att man jobbar hemma och framförallt att man inte kommer iväg.” R1

“Den torsdagen var en av våra bästa försäljningsdagar, ever! Det var nästan dubbelt så mycket som en vanlig vardag (...) Det är många som bara hämtar paket eller aldrig är där överhuvudtaget, eller bara köper cigaretter eller så. Men då var det många som kom.” R2b

“Vid snökaos och sådär. Då blir ju dagskassorna mycket, mycket högre liksom.” R2a

Anpassningar för begränsning av smittspridning

Vid pandemins början utvecklades olika metoder i samtliga lanthandlar för att säkerställa att restriktioner följdes och smittspridning begränsades. I en av butikerna infördes exempelvis ett system med ett begränsat antal kundkorgar som ett sätt att reglera antalet kunder i lokalen.

“Så hade vi det här med maxantalet, men det funkade bra. Vi hade faktiskt satt upp korgarna, så hade vi åtta korgar, tror jag det var. Så fick de ta en korg och så fick vi ha koll.” R1

Utöver justeringar i butiksmiljön, såsom tejp på golvet och plexiglasskiva framför personalen i kassan, ändrade personalen och kunderna sina invanda beteenden för överlämning av betalningskort och varor.

“Och då ringde de och beställde och så fick man ju ta deras spritvättade kort (...) det var ju sådana här överlämningar av pengar och matkassar utanför butiken (...) Så att det var lite undantagstillstånd.” R2a

Hantering av elavbrott

En av respondenterna ger ytterligare ett exempel på flexibilitet i vardagliga rutiner, i detta fall vid elavbrott. Genom att tillfälligt övergå till kreditköp i stället för elektronisk betalning har butiken kunnat fortsätta driften vid tillfällen då kassasystemet slagits ut.

“Men det har inte varit så mycket strömavbrott (...) Då får man ju skriva upp. Så har det vi gjort någon gång. De kommer och betalar senare om det är så. Men det är rätt sällan nu. Man har grävt ner elledningarna”. R2a

Acceptans av förändrat utbud

Ytterligare en form av anpassning till föränderliga omständigheter som framkommer i materialet är förmågan att hantera ett minskat varuutbud. Här framträder även att hänsyn och acceptans råder mellan alla inblandade aktörer:

“Det som var svårt var kanske med leveranser (...) Det var någon dag som Skåne-Mejerier inte kunde komma fram. Men det förstår man ju. Vi tyckte, ‘kör inte ut, det är jättemycket snö, vi har så vi klarar oss.’ Så kanske folk också är mer förstående av att vissa saker inte finns. Det kände jag ingen som inte förstod. Det är bara att titta ut så förstår man ju.” R1

Sammantaget beskriver samtliga respondenter hur verksamheten har kunnat anpassas vid påfrestningar genom flexibilitet i vardagsrutiner. Det rör sig om mindre justeringar med befintliga resurser, exempelvis anpassningar i butiksmiljön, alternativa betalningslösningar och hemleverans av varor. Även ett varierande varuutbud har kunnat hanteras utan större problem, då kunderna visat förståelse för situationen. Respondenterna uppger dessutom att försäljningen har ökat i samband med krissituationer.

B. Socialt kapital - relationer och tillit

Respondenterna beskriver lanthandeln som en lokal mötesplats med social funktion. De lyfter fram hur relationer och förtroende mellan personer i lokalsamhället är en viktig resurs både i vardagen och vid störningar. Den sociala funktionen uppges bli särskilt tydlig i krissituationer.

"Det är liksom alltid öppet. Varje dag. Det är ju jättebra för äldre människor som vill snacka lite. Byta några ord som annars inte alls träffar folk (...) Jag vet ju att den är skitviktig. Jag tycker den är extremt viktig (...) Det är ju en nod för det här sociala." R2a

"Man märker ju att det är många som gärna stannar och pratar och gärna sätter sig en stund där på de här stolarna och tycker att det är roligt och känner igen dem som är i affären. Så jag tror absolut att det har en roll (...) Jag skulle tänka mig att den rollen blir tydligare i en kris." R2b

"Det är ju i kriser man märker hur viktigt det är att hålla ihop." R1

Lanthandeln som mötesplats vid elavbrott

Området där respondenterna är verksammar tidigare återkommande drabbats av elavbrott som varat i flera dygn. Respondenterna beskriver hur lanthandeln i dessa situationer kunnat fortsätta sin verksamhet och stödja boende i närområdet.

"Vi har ju elverk med. Vi kan ju köra det på diesel så hela affären är igång. Så vi kan ju hjälpa folk om det är någon som har svårt att få vatten i sin brunn när man har eget vatten (...) Och har vi inte haft möjlighet att fylla vatten så har vi ändå vatten att sälja. Och då kan jag koka kaffe! (...) Bara det här att komma ibland och prata med någon. Och man kan komma in i lite ljus. Att man bara: 'Har ni hört något...?' Det gör ju mycket." R1

Sammantaget framträder lanthandeln i ovanstående uttalanden som en central plats i lokalsamhället, med utrymme för möten, samtal och en kopp kaffe – en funktion som uppges bli särskilt betydelsefull i krissituationer.

Anpassade aktiviteter vid krav på utomhusvistelse

Under pandemin infördes begränsningar för hur många som fick vistas inomhus. Respondenterna beskriver hur sociala aktiviteter i anslutning till lanthandeln kunde fortsätta genom att flyttas utomhus.

"Ja då, under pandemin så gjorde vi ju allting utomhus också. Då passade det bra att göra biokol (...) Det var ändå lite pedagogik, sådär: hur gör man när man odlar? (...) Då hörde det så mycket ihop med att 'Vi ska ta över lanthandeln – nu måste vi lära oss, vi måste fokusera på maten!'" R2a

Relation till lokala producenter

Samtliga respondenter lyfter fram relationer till lokala producenter som en central del av verksamheten. Det handlar både om att stödja lokala livsmedelsproducenter och att kunna erbjuda kunderna närproducerade produkter.

“Jag brinner väldigt mycket för det, just här lokala. Och jag tycker det är väldigt roligt med lokala samarbeten att hitta olika odlare eller slaktare i alla kategorier och varor (...) Vi försöker ta det mycket närodlat och närproducerat som möjligt, och det känner vi att det är det vi kan konkurrera med, för vi är ju dyrare.” R1

“Mest kött, från Strömbecks och Degeberga. Och denna vecka får vi in korv från Skräddarens och äppelmust från Öspab, det ligger ju precis här bredvid. Och lite lokal honung (...) Det är något som kunderna absolut uppskattar så det försöker vi ha så mycket som möjligt.” R3

Relation till lokal yrkeskompetens

En respondent beskriver hur lanthandeln även anlitar lokala hantverkare, vilket bidrar till sysselsättning i närområdet.

“Som nu till exempel, vi ska sätta in en ny frys under våren, vilket gör att nu har vi haft möjlighet att kunna anlita vår lokala snickare och den lokala elektrikern, så det blir lite ringar på vattnet i det här med att man vågar investera (...) att man kan behålla personal är bra för samhället på många sätt.” R1

Sammanfattningsvis beskriver samtliga respondenter hur samverkan mellan lokala verksamheter, exempelvis genom att anlita lokala hantverkare och relationer med lokala livsmedelsproducenter, ses som ett sätt att gynna både den egna butiken och det omgivande lokalsamhället.

C. Logistik och resursutbyte i vardag och kris

Spontan hjälp vid oväntade händelser

I intervjumaterialet framträder exempel på tillfällen då samverkan uppstått spontant. Vid ett tillfälle var kylsystemet i en av butikerna ur funktion, varpå boende i närområdet bidrog med privata kylskåp för att möjliggöra fortsatt drift.

“Precis i början så hade vi ju lite bekymmer med alla kylar, men det löste sig. Jag kommer ihåg, det var midsommar (...) då kom ju privatpersoner med sina kylar, vi hade förlängningssladdar och kylskåp i hela affären (...) Så stod det *namn* på en och så. Alltså folk var jättegulliga, man blir helt rörd när man tänker på det!” R1

Under snöovädet 2024 berättar respondenterna hur strandsatta personer fick hjälp av bybor med både mat och övernattning – eftersom samtliga bilvägar i området var igensnöade.

“Även snökaos, verkligen. Det fanns ju många berättelser också, med folk som hade haft övernattande gäster i husen här omkring.” R2a

“De fick ju köra småvägar sen när den var avstängd. Här vet jag några som fick ha någon över som sov (...) Jag tror folk blir lite så här, man hjälps åt på det här sättet när det krisar. Det är väldigt fint tycker jag, just den här gemenskapen.” R1

Respondent 1 berättar vidare om hur en granne spontant hjälpte till med snöskottning i samband med snöovädet, och beskriver en kultur av att "man hjälps åt" – något som enligt respondenten är särskilt påtagligt på landsbygden.

“Jag tyckte det funkade bra ändå med tanke på hur situationen var. Det är lite så på landsbygden, tror jag, att man hjälps åt (...) Jag var ju på jobbet från morgon till kväll (...) När jag kom hem från jobbet så hade min granne skottat. Alltså du vet, man blev så glad.” R1

Lokalt engagemang och ekonomiskt stöd till lanthandeln

Ett flertal exempel i materialet visar hur lanthandeln har stöttats genom gemensamma initiativ från lokalsamhället. Under elkrisen år 2022, då kraftigt stigande elpriser medförde ekonomiska utmaningar, arrangerades en insamling till förmån för Lanthandel 2, där varor och tjänster auktionerades ut.

“Auktionen - då fick vi in sammanlagt 70 000 kr (...) Då skulle man skänka någonting som skulle auktioneras ut, och de pengarna kom in till oss direkt. Och då, jäklar vad folk skänkte. Det är ett fantastiskt exempel på det. Det blev liksom gåvor till lanthandeln. Någon kunde spela piano, då auktionerade den ut det (...) Och så var det någon som kunde spinna (...) och någon kunde baka bröd (...) Då stegade folk upp, verkligen alltså – det var jävligt kul!” R2a

Ideellt arbete genom grillkvällar

Vid Lanthandel 3 organiseras regelbunden korvgrillning utanför butiken, med frivilliga som turas om att bemanna grillen. Intäkterna går till lanthandeln.

“Det är ju frivilliga som grillar varje lördag – utanför affären tar man fram grillen (...) så att det inte är samma personer som står där varje lördag.” R3

Även Lanthandel 1 arrangerar grillevenemang, om än mer sällan, ofta i samband med musikframträdanden eller utställningar av fordon. Respondenten beskriver hur lokalbefolkningen erbjudit sig att arbeta utan betalning till stöd för lanthandeln:

"Skulle man ha frågat, så hade folk ställt upp. Att: 'Det här skulle vi behöva nu.' Grillkvällar har ju väldigt många. Vi hade det ju något tufft något år (...) och då vet jag att en del sa: 'Vi kommer att hjälpa till gratis då, vi vill inte ha betalt – vi kan få lite mat, så är vi nöjda!'" R1

Frivilliginsatser under pandemin

Enligt R2a var det under pandemin svårt att mobilisera nya frivilliga för hemleverans av mat till äldre. De som hjälpte till var främst personer som varit ideellt aktiva i föreningsrelaterat arbete kring lanthandeln sedan tidigare.

“Men det är jättesvårt att få fler (...) Och jag jobbar ju mer hemifrån. Och jag tycker ju mer att det är lite kul att komma ut (...) Men det var ju samma människor. Det var inga nya, tyvärr alltså.” R2a

Kommunikation och sociala medier

Lokala grupper i sociala medier, kopplade till byn eller föreningen, har enligt R2a spelat en viktig roll för att snabbt mobilisera ideella insatser, särskilt under pandemin.

“Det var väl via Facebook tror jag. Eller Messenger. Och sen var det ju folk från föreningen framför allt.” R2a

R2a beskriver även hur dessa digitala plattformar används i vardagen för att sprida information och efterfråga hjälp inom lokalsamhället.

“Man delar på *lokal facebookgrupp*, vilken väg man kan köra, ‘hur det ser ut?’ (...) När det är någonting, översvämning eller så – direkt blir det ju så när någon har rymt, alltså någon höna eller så.” R2a

Sammantaget beskriver respondenterna att frivilliga insatser mobiliserats för att stödja lanthandeln vid grillkvällar, evenemang och genom att bistå riskgrupper, men att möjligheten att engagera nya personer i detta arbete har varierat. Kommunikationen för att samordna hjälpinsatser sker företrädesvis på sociala medier så som Facebook.

D. Systemkritik och alternativa försörjningsvägar

Samtliga respondenter som medverkar i studien arbetar aktivt för att få in lokalproducerade råvaror i butikens sortiment.

“Vi försöker ta det mycket närodlat och närproducerat som möjligt.” R1

“Vi försöker ju vara ett alternativ – vi har ju ändå mer än 30 lokala producenter eller något sådant.” R2b

Samtidigt framhålls att arbetet med att bygga upp relationer till lokala producenter är en tids- och resurskrävande process.

“Vi vill göra det mer resilient, att det minskar antalet korta transporter (...) Det är ganska svårt att bygga upp det, det kunde ju inte riktigt *namn* och *namn* [tidigare ägare] (...) Det kan man inte om man inte har något extra stödsystem. För det kräver ju ändå jättemycket insatser.” R2a

Flera respondenter lyfter sårbarheter i den globala livsmedelskedjan och uttrycker en önskan att utgöra ett mer resilient alternativ. Genom att främja cirkulära flöden och kortare leveranskedjor erbjuder lanthandlarna ett alternativ till de storskaliga livsmedelsaktörerna, enligt R2a. Respondenten beskriver även sin motivation till att engagera sig i lanthandeln utifrån ett beredskapsperspektiv.

“Det var därför jag gick in i det här projektet också. Det var för att jag verkligen trodde på detta (...) Att man kan utveckla det också till att göra mycket mer lokal och cirkulär ekonomi (...) Att man får varorna från lite närmare håll, för det har blivit värre och värre med den här tiden jag har varit här. Vi har ju Dagab och de har flyttat sitt lager (...) till Bålsta utanför Stockholm. Gigantiskt lager. Coop, ICA och Dagab har alla gjort det. Enorma lager – tre ställen. Det är ju helt galet. Det kan man ju ifrågasätta ur beredskapssynpunkt – det är bara tre bomber och så har vi ingen mat.” R2a

Samtidigt påpekar R2b att lanthandlar inte per automatik utgör ett alternativ till det globala systemet. Även mindre aktörer kan vara integrerade i samma storskaliga strukturer.

“Man måste inte vara det, menar jag, för att vara en lanthandel. Det behöver inte vara någon skillnad mot de stora i vad man har för varor och hur de transporteras (...) Man är lika beroende av det här storskaliga distributionssystemet som Dagab, ICA och Coop (...) Med sina stora lagerhallar och det här digitala inköpssystemet och så. Det kan ju vara precis likadant, liksom.” R2b

Projektet Lanthandel 2 – Mellanhand

Under intervjun med R2a och R2b framkommer att personer drivande bakom lanthandeln har utvecklat projektet *Lanthandel 2 – Mellanhand*, med syftet att ta bort mellanhänder och främja cirkulära flöden. Projektet har utmynnat i en digital samverkanslösning som kopplar ihop livsmedelsproducenter med konsumenter genom att pendlare distribuerar varorna.

“Och det är också så att för att slippa de här korta, många transporter, så är det pendlare eller resenärer som hämtar på vägen. Det är ett system som vi har i olika kedjor av sms (...) Då hämtar resenärer och pendlare ut dem hemma på gården (...) så kan man hämta upp varor om det ligger på ens pendlingssträcka.” R2a

Lanthandeln fungerar i detta sammanhang som den enda mellanhanden. Enligt respondenterna har projektet fått stöd från Jordbruksverket, via Länsstyrelsen, samt från Leader MittSkåne. Respondenten framhåller att systemet även är kostnadseffektivt för både kunden och producenten:

“Så det är inga andra mellanhänder. De har vi tagit bort, så det ska bli billigare för oss och billigare för kunden. Och det andra – producenterna ska få bättre betalt (...) ‘Jag är potatisbonde (...) och jag får inte mycket betalt när jag levererar till de stora grossisterna. Men vad tar ni för potatisen? Ja, men då kan jag sälja till er (...) Ni kan ta ett bättre pris.’ Så har vi gjort. Det är fantastiskt!” R2a

Driftsstöd: Offentliga stödstrukturer och villkor för tillgång

Samtliga lanthandlar i studien har erhållit driftsstöd, utdelat av Region Skåne och Tillväxtverket. Stödet riktar sig till lanthandlar i hela landet, men tillgången har tidigare varit villkorad av faktorer som omsättning och geografiskt avstånd till närmaste butik, varför samtliga av de butiker som ingår i studien exkluderades från stödet. Förändringen möjliggjordes genom att aktörer kopplade till projektet *Lanthandel 2 – Mellanhand*, tillsammans med organisationen Coompanion, drev frågan vidare till Region Skåne och Tillväxtverket. Som resultat sänktes

avståndskravet vilket gjorde det möjligt för samtliga lanthandlar i studien att ta del av stödet.

”De gav sig inte – de undrade: ‘Varför får ni inte söka driftsbidrag?’ Då hade Regionen bestämt att det skulle vara minst en mil till nästa. Men så är det nio kilometer till *Lanthandel 3*. Då fick varken vi eller de söka – men då pratade de med Regionen och Tillväxtverket, och då ändrade Regionen det ganska snabbt till sju kilometer. Då kunde både *Lanthandel 3* och vi söka. Och *Lanthandel 1* (...) De var aktivister faktiskt, på tjänstemannanivå. De gav sig inte. Så jävla häftigt – alltså wow!” R2a

“Det är framför allt det som ändrades, det är ju omsättningsmässigt hur små vi är för att kunna söka, men även hur långt det är till närmsta större ort. (...) Jag tror det var en mil, och det har vi *närmaste centralort*.” R1

Betydelsen av ekonomiskt stöd för lanthandlarnas fortlevnad

Flera respondenter framhåller att driftsstödet är avgörande för lanthandelns långsiktiga överlevnad. Marginalerna beskrivs som små – och sårbarheten stor. Offentliga stödåtgärder uppges bidra till att upprätthålla verksamheten, behålla personal och bygga upp en ekonomisk buffert.

“Det får man säga att det stöd vi får nu, det är väldigt guld värt (...) Det har ändå gjort att vi har kunnat investera lite, kunnat få lite buffert (...) och känna sig trygg med att ha sin personal kvar (...) För *Lanthandel 2* och *Lanthandel 3* tror jag det kan handla om en överlevnad.” R1

“Vi får driftsstöd. Det är verkligen guld värt, för vi ligger alltid precis på gränsen för att kunna fortsätta (...) så att ha de extra pengarna gör jättestor skillnad.” R3

Respondenterna beskriver också att lanthandelns högre prisnivå i jämförelse med större butiker kan påverka kundernas köpbeteende i ekonomiskt osäkra tider. Detta förstärker behovet av ekonomiskt stöd vid intäktsbortfall.

“När folk kan ha lite mindre i plånboken har ju kanske vissa fått välja att åka in och storhandla på Willys och ICA Maxi i stället, och det har jag ju egentligen full förståelse för. Då kan ju stödet göra att man klarar ett litet tapp, en period. För är det inte stora marginaler så man klarar inte för många års förlust. Och händer det någonting, så är det ju skört.” R1

Uteblivet offentligt stöd vid kris

Samtliga respondenter uppger att de inte mottagit något riktat offentligt stöd till verksamheten eller till ideella insatser kopplade till lanthandeln under samhällskriser, exempelvis hemleverans till äldre under pandemin.

“Nej, det tror jag inte vi fick.” R1

“Nej, absolut inte, det har inte varit så. Hemkörningen bygger ju på ideella krafter (...) att få någon extra slant för att få betalda timmar till det hade ju hjälpt jättemycket (...) Om det hade erbjudits? Det hade hjälpt. Ja, gud alltså (...) det hade varit toppen (...) men vi fick ingenting.” R2a

Vidare framkommer att vissa stödformer existerar, men inte är tillgängliga i den aktuella kommunen.

“Det finns ju det stödet man kan få. Hemsändningsbidrag heter det. Men det kan inte vi söka för *aktuell hemkommun* (...) Och det är många i Norrland som har det (...) Men nej, vi fick ingenting.” R2a

I intervju med Respondent 2a framkommer även att särskilda kommunala upphandlingsregler utgör hinder för äldre som nyttjar hemtjänst att stötta den lokala lanthandeln.

”Ibland är det så att de äldre vill att hemtjänsten handlar (...) Både för att stötta och för att de tycker det är fint och bra och så där (...) Men de handlar i stället i *närmaste centralort* för att då har de [kommunen] kontrakt med ICA.” R2a

I intervjun med R2a framkommer att kommunens upphandlingsavtal innebär att varor inte får inhandlas i lanthandeln, även om det finns en lokal efterfrågan på detta. Konsekvensen blir att hemtjänstpersonal i vissa fall behöver köra en omväg på cirka fyra mil tur och retur för att handla, trots att lanthandeln är belägen i direkt anslutning till brukarens bostad.

Förändrade konsumtionsmönster

Enligt R1 ledde pandemin till ett ihållande ökat kundunderlag, då nya kunder upptäckte butikens sortiment. R2b och R3 beskriver tvärtom försäljningsökningen som tillfällig, både under pandemin och vid exempelvis extremväder.

“Vi fick ju jättemånga nya kunder som inte har handlat innan (...) Det gjorde ju faktiskt att vissa fick upp ögonen att det fanns mer än vad man trodde (...) Kanske inte så dyrt som man hade tänkt sig.” R1

“Det planade ju ut efter någon vecka eller två. Det ändå var lite högre försäljning under en liten period efter (...) Men det planade ut ganska fort.” R2b

“När det händer saker (...) så fattar folk att det är bra att man kan handla hemma i byn – men tyvärr håller det inte i sig så länge.” R3

Kris som lärande erfarenhet

Enligt R1 har kriserna inneburit ökad medvetenhet, hos såväl respondenten själv som hos lokalbefolkningen, om att lanthandeln fyller en betydelsefull roll i lokalsamhället. Samtidigt ger kriserna tillfälle att utveckla hur man kan möta svårigheter bättre nästa gång.

“Det är ju i kriser man märker hur viktigt det är att hålla ihop (...) Man har ju känt att folk har förstått det mer, alltså hur viktigt det är att det finns.” R1

“Som pandemin, det var ju fruktansvärt, men man kan ändå liksom ’nu hände det som hände, men det här tar vi med oss och kan göra bättre’ (...) Ibland kan man ändå komma starkare ur något.” R1

Lokala lösningar som systemförändring

Avslutningsvis beskriver Respondent 2a hur lanthandeln, genom att bidra till utvecklingen av lokala livsmedelssystem, kan utgöra en kraft för systemförändring.

“Men det är ju häftigt att man kan liksom skapa sina egna system – och det kan man ju faktiskt göra, även om det är hårt.” R2a

Avslutande kommentar

Detta kapitel har presenterat en sammanställning av de intervjusvar som samlats in inom ramen för studien. I nästa avsnitt behandlas materialet genom tematisering och översiktlig analys.

4.3 DEL 2: Steg 1. Analys av empiriskt material

I detta avsnitt tematiseras det empiriska materialet utifrån kategoriseringen i föregående avsnitt, med fokus på *absorptiv*, *adaptiv* och *transformativ resilienskapacitet*.

4.3.1 Absorptiv resilienskapacitet

I intervjumaterialet framträder lanthandlarnas förmåga att upprätthålla sin verksamhet, ofta genom mindre justeringar av ordinarie verksamhetsrutiner. Detta innebär inte att verksamheten förblir opåverkad, men utan att den kan fortsätta fungera genom aktivering av befintliga rutiner och resurser. I materialet framkommer snarare att lanthandelns funktion och omsättning stärks snarare än försvagas under kriser. Samtliga respondenter beskriver att omsättningen ökar markant vid kriser som pandemi eller snöoväder. Citat som ”det är ju alltid så vid kriser (...) då blir ju dagskassorna mycket, mycket högre” (R1) belyser att detta är ett återkommande mönster, snarare än undantag eller tillfälligheter. Resultatet tyder således på en systematik där yttre påfrestningar tillfälligt kan stärka lanthandelns roll i lokalsamhället.

Flera av åtgärderna som beskrivs för att upprätthålla normal funktionalitet trots störningar, genom exempelvis ändrade öppettider, telefonbeställningar eller att reglera kundflödet med hjälp av korgar – framstår i intervjumaterialet som självklara inslag i arbetet under kris. Extra arbetsinsatser verkar ses som en naturlig del av ansvaret för verksamheten och bygden, och beskrivs således inte som en uppoffring, vilket antyds framkommer genom en underton, i citat som: ”Och då ringde de och beställde och så fick man ju ta deras sprittvättade kort (...) det var ju sådana här överlämningar av pengar och matkassar utanför butiken” och ”Så fick pensionärerna ringa (...) Och sen var det någon som körde ut liksom” (R2a). I citatens underton framstår det som naturligt att göra en extra insats i en pressad situation – vilket får betydelset att framträda som en kulturell norm, snarare än någonting värt att framhäva som en bedrift.

I materialet framstår även flexibilitet i betalningsrutinerna vid längre elavbrott, exempelvis genom att manuellt skriva upp skulder – vilket absorberar störningen i betalssystemet. Denna lösning tycks förutsätta en påtaglig tillit mellan kund och handlare – en resurs som inte formuleras explicit i intervjumaterialet, men som ändå framträder genom de beskrivningar som ges.

Den återkommande skalbarheten i befintliga funktioner tyder på en generellt god absorptiv förmåga. Exempelvis utgjorde hemleverans av matvaror en del av butikernas ordinarie serviceutbud, men kunde snabbt utökas när efterfrågan steg. I två av tre fall möjliggjordes detta genom mobilisering av ideella krafter, i det

tredje genom tillfällig bemanningsökning av ordinarie personal. I samtliga fall skedde omställningen med utgångspunkt i redan existerande strukturer.

Kundernas acceptans för variationer i service och utbud vid störningar kan förstås som en absorptiv aspekt i verksamheten. En generell förståelse tycks finnas för störningar i försörjningskedjan hos såväl handlare, grossister och kunder, vilket skapar utrymme för förändring utan negativa konsekvenser.

Sammantaget visar materialet att lanthandlarna har en tydligt framträdande absorptiv kapacitet. På en övergripande nivå framträder en bild av redundans i verksamheterna, i bemärkelsen att resurser finns latent och går att aktivera vid behov – såväl materiella som sociala – och är en naturligt integrerad del av verksamheterna. Förmågan att upprätthålla fungerande drift, trots störningar, visar att det inte krävs nya lösningar i kris, utan att det i många fall räcker långt med öppenhet, kreativitet och initiativförmåga.

Genom att utnyttja flexibilitet i vardagliga rutiner, även när anpassningen innebär en viss extra ansträngning, kan verksamheten fortsätta fungera – ofta utan större problem. En god absorptiv kapacitet kan antas vara särskilt betydelsefullt då butikerna inte enbart distribuerar livsmedel, utan även tillhandahåller flertalet servicefunktioner i lokalsamhällena. Samtliga medverkande verksamheter i studien erbjuder tjänster så som apoteksutlämning, pakethantering och systembolagstjänster inom gång- eller cykelavstånd, i relation till flertalet hushåll, i respektive by.

4.3.2 Adaptiv resilienskapacitet

Den adaptiva resilienskapaciteten tar sig i intervjumaterialet uttryck genom lanthandlarnas förmåga att reagera på, och anpassa sig efter, förändrade förutsättningar, genom lokalt förankrade lösningar. Det handlar inte enbart om interna justeringar i butikens drift, utan även om hur resurser mobiliseras, ofta med lanthandeln som utgångspunkt för samordning – som mötesplats och central punkt för utbyte av resurser. I dessa fall framträder lanthandeln som en nod där både materiella och sociala resurser aktiveras i samspel med omgivningen.

Den adaptiva resilienskapaciteten tydliggör lanthandelns centrala roll i lokalsamhället och genomsyrar stora delar av det empiriska materialet. Utöver att lanthandeln i materialet ofta framstår som en central logistisk och central nod, framträder även exempel på lanthandeln som föremål för ekonomisk hjälp – genom insamlingar och grillkvällar. Detta framstår som ett mönster, eftersom samtliga medverkade respondenter beskrev olika former av ideella initiativ, i stöd till lanthandlarna när dessa haft det kärt ekonomiskt. Dessa uttalanden indikerar att lanthandelns fortlevnad ses som en gemensam resurs – inte som en näringsidkares enskilda ekonomiska bekymmer.

Bilden av lanthandeln som en nod för resursutbyte i kris framträder särskilt tydligt när en av respondenterna beskriver hur affären blir en mötesplats under ett längre elavbrott. Lanthandelns eget dieselverk möjliggör vattenpåfyllning, mobiluppladdning, ljus och värme – samtidigt som den skapar en plats för social kontakt och informationsutbyte. Utöver praktisk behovstillfredsställelse framträder multifunktionaliteten i mötet på lanthandeln extra tydligt när R1 lägger till: ”Och då kan jag koka kaffe (...) Bara det här att komma ibland och prata med någon. Och man kan komma in i lite ljus. Att man bara: ‘Har ni hört något...?’ Det gör ju mycket.” (R1). I mötet mellan personliga kontakter kan behov snabbt identifieras och mötas. Den praktiska funktionen framträder i detta citat som att det sammanfaller med en social dimension – en dimension som potentiellt kan stärka byns sammanhållning i kris.

Det som särskilt utmärker exempel ur empirin som belyser lokal handlingskraft är att dessa insatser ofta rör områden som normalt förväntas hanteras av offentliga aktörer – som exempelvis lokalt organiserad livsmedelsdistribution till riskgrupper under en pandemi. De åtgärder som beskrivs i materialet genomförs inte genom externa insatser, utan vilar på lokal – och ofta ideell – kraft. I två av tre fall har exempelvis hemleverans av matvaror till äldre under pandemin möjliggjorts helt genom ideellt engagemang, vilket tyder på en hög grad av lokal handlingsförmåga genom informell samverkan. Lanthandeln fungerar här både som servicepunkt och som en drivande kraft i mobiliseringen av inbördes hjälp mellan bybor. På så sätt tycks lanthandeln befinna sig i en skärningspunkt mellan lokala behov och en kollektiv vilja att tillfredsställa gemensamma behov.

I vissa fall utvecklas nya praktiker ur kriserna, som när sociala aktiviteter under pandemin förlades utomhus och kombinerades med lärande och hållbarhet, till exempel genom tillverkning av biokol. Sådana exempel visar att den adaptiva kapaciteten inte innebär en förmåga att återgå till det normala, utan också kan öppna för långsiktiga förändringar i umgängesformer – vilket kan öppna upp för möjligheter till mer långsiktiga förändringar.

Sociala medier framträder i materialet som ett centralt verktyg för att möjliggöra adaptiv resilienskapacitet. Enligt R2a har lokala grupper på sociala medier, kopplade till byn eller föreningar, haft en avgörande roll i att snabbt mobilisera ideella insatser. Enligt samma respondent var det dock svårt att under pandemin att mobilisera nya frivilliga för att upprätthålla systemfunktioner, som till hemleveranser under pandemin. Andra respondenter gav dock uttryck för att mobilisering av ideell arbetskraft inte varit något större problem, åtminstone i relationen till lanthandelns grillkvällar – vilket antyder en viss motstridighet i uppgifterna. Det går därför inte att dra några entydiga slutsatser, annat än att förutsättningarna tycks ha varierat beroende på situation och sammanhang. Att leverera mat till människors hem kan möjligen vara ett mer tidskrävande och

återkommande åtagande än att hjälpa till vid enstaka evenemang, men materialet ger inte tillräckligt underlag för att bekräfta detta antagande.

Sammanfattningsvis tyder materialet på att lanthandlarnas adaptiva kapacitet inte enbart hänger samman med den egna verksamheten, utan snarare bör ses i relation till ett lokalt nätverk där bybor, ideella krafter, producenter och handlare samverkar. Det återkommande resursutbytet inom detta nätverk framstår som en central del av byns samlade förmåga att hantera störningar. Denna förmåga synliggörs inte främst genom formella strukturer, utan genom den ömsesidiga samverkan som vuxit fram mellan olika lokala aktörer.

4.3.3 Transformativ resilienskapacitet

Till skillnad från begreppen absorptiv och adaptiv kapacitet, som ämnar till att beskriva förmåga att upprätthålla eller justera befintliga system, syftar begreppet transformativ kapacitet till att beskriva förmågan till systemomvandling, genom långsiktig förändring av grundläggande strukturer, normer och drivkrafter (Folke et al., 2010). I intervjumaterialet framträder flera exempel på detta – inte minst genom den vilja och kapacitet som framträder om att stärka relationerna till lokala livsmedelsproducenter.

En återkommande kritik i materialet riktas mot beroendet av globala livsmedelskedjor och centraliserade lagerstrukturer, vilka upplevs som resursslösande och sårbara ur ett beredskapsperspektiv. Sårbarheten kopplas både till långa transportavstånd, bristande redundans vid kriser eller störningar och centraliserade lager, vilka kan utgöra måltavlor vid militära konflikter. Kritiken stannar dock inte vid en abstrakt idé, utan tar konkret form i praktiska initiativ på flera nivåer, såsom att knyta tätare band mellan producenter och konsumenter samt att skapa nya strukturer för varuleverans i regionen. Dessa alternativa lösningar uttrycker en strävan efter att minska beroendet av externa system och stärka den lokala förmågan att hantera störningar i livsmedelsförsörjningen.

I samtliga respondents verksamheter tycks kontakten och utbytet med lokala livsmedelsproducenter, därmed bildandet av cirkulära livsmedelssystem i nätverk runt lanthandlarna, vara centrala delar av verksamhetsidén. Flera respondenter beskriver hur lokalt producerade livsmedel utgör en stor del av butikens ordinarie sortiment, vilket tyder på att det redan finns fungerande kretslopp i mindre skala. Dessa nätverk tycks både upprätthållas av såväl kvalitetsmedvetenhet hos kunder som en hållbarhetstanke från verksamhetsutövarna. Här framträder dock olika motiv som bärande hos de olika respondenterna. För vissa framstår det främst som en fråga om vad kunderna efterfrågar, vilket framkommer genom citat som ”Det är något som kunderna absolut uppskattar så det försöker vi ha så mycket som möjligt ” (R3). För andra tycks det handla mer om socialt ansvarstagande eller en vilja att bidra till bygdens livskraft: ”Jag brinner väldigt mycket för det, just här

lokala” (R1) och ”vi vill ju vara ett alternativ” (R2b). Gemensamt för samtliga respondenter är dock en uttalad vilja att aktivt inkludera fler lokala producenter och leverantörer. Det framstår som en viktig del av verksamhetens identitet och kvalitetsmedvetenhet – något som inte bara motiverar handlarna själva, utan också tycks uppskattas av kunderna, trots att det ofta innebär högre priser. Intressant nog framkommer i exemplet den lokale potatisbonden i intervjun med R2a inte behöver innebära dyrare mat – tvärtom. ”Det är inga andra mellanhänder. De har vi tagit bort, så det ska bli billigare för oss och billigare för kunden. Och det andra; producenterna ska få bättre betalt” (R2b). Att minska antalet mellanhänder innebär alltså enligt respondenten i själva verket lägre kostnader och högre vinst, för såväl handlare och kund, som producent.

Genom att minska avståndet mellan produktion och konsumtion skapas en lokal, mer motståndskraftig försörjningskedja – då färre mellanhänder innebär färre potentiella störningsmoment i distributionskedjan (Clapp, 2022; Olsson et al., 2016). Ur dessa exempel framträder en transformativ kapacitet genom att visa hur lanthandeln kan fungera som en motkraft till centralisering och bidra till att etablera lokala och cirkulära lösningar i livsmedelsförsörjningen, vilket kan innebära en resilienshöjande effekt på en övergripande samhällsnivå genom att skapa fler kortare livsmedelskedjor. R2a lyfter dessutom en viktig aspekt när det gäller centraliseringen av livsmedelslager och dess koppling till säkerhetspolitisk sårbarhet. Att Sveriges livsmedelsförsörjning i hög grad är beroende av tre centrallager kan innebära en betydande risk, särskilt i ett försämrat säkerhetsläge. I en militär konflikt kan livsmedelslager utgöra attraktiva mål för antagonister, vilket skulle kunna slå ut stora delar av försörjningssystemet med relativt begränsade insatser. Denna typ av sårbarhet inrymmer dock samtidigt en transformativ resilienspotential inom livsmedelslogistiken: genom decentralisering av resurser och utveckling av lokala livsmedelsnätverk och noder.

Den transformativa kapaciteten framträder även i påverkansarbete gentemot offentliga aktörer. Genom samarbete med organisationen Coompanion lyckades verksamhetsutövare få tillstånd en förändring av villkoren för driftsstöd, i relation till Region Skåne och Tillväxtverket. Drivkraften hos enskilda tjänstepersoner på Coompanion framhävs som central för transformationens möjliggörande: ”De var aktivister faktiskt, på tjänstemannanivå. De gav sig inte. Så jävla häftigt!” (R2a). Efter att ha varit nekade driftsstöd på grund av regler kring avstånd och omsättning kunde samtliga medverkande verksamheter efter ändringen inkluderas – och reglerna hade ändrats efter påtryckning. Detta indikerar möjlighet till systemförändring, och utgör således ett exempel på en transformativ potential (i detta fall förutsatt både lokalt engagemang och samverkan med engagerade aktörer med förmåga att verka inom etablerade institutionella ramar).

Samtidigt vittnar flera respondenter om strukturella ekonomiska hinder i relation till hemkommunen, med en ineffektiv kommunal resursanvändning som följd. Kommunala upphandlingssystem och avsaknad av hemsändningsbidrag lyfts fram som faktorer som försvårar verksamheternas arbete. Trots att ett antal pensionärer hellre vill handla lokalt för att stödja lanthandeln, så handlar hemtjänsten ” I stället i *närmaste centralort*, för (...) de har kontrakt med ICA” (R2a). Detta blottlägger en bristande logik i kommunens agerande, där konsekvenserna blir dubbla: dels ökar belastningen på hemtjänsten genom fler transporter, dels missas möjligheten att stärka en lokal verksamhet som bidrar till samhällsnytta och i praktiken avlastar kommunen. Här framträder ett tydligt glapp mellan lokala behov och existerande stödstrukturer, vilket i slutändan innebär att ansvaret skjuts över på ideella krafter – samtidigt som det belastar det kommunala systemet. I denna spänning ligger också en transformativ potential, förutsatt att kommunen är beredd att ompröva sina rutiner och stödformer.

Sammanfattningsvis visar materialet att lanthandeln, i vissa fall, inte bara absorberar och anpassar sig till yttre påfrestningar, utan även fungerar som drivande aktör i en pågående strukturomvandling av lokala försörjningssystem. I intervjumaterialet framträder flertalet exempel på att lokalt engagemang, i vissa fall i samverkan med externa aktörer och offentliga strukturer, kan uppbåda transformativ kapacitet som bidrar till att omforma lokala försörjningssystem i en mer resilient riktning. R2a sammanfattar den transformativa potentialen i byns lanthandel: ”Det är ju häftigt att man kan liksom skapa sina egna system. Och det kan man ju faktiskt göra, även om det är hårt.”

5. Diskussion

Enligt det material som framträder i studiens empiriska undersökning framstår informell samverkan som en betydande resurs och därmed en central komponent i lokal resiliens. Studien belyser flera dimensioner av resilienskapacitet i de initiativ som utvecklar nya former av resursförsörjning lokalt, i kris. För att förstå vad som möjliggör resiliens i det empiriska materialet ges i detta kapitel en diskussion i närmare koppling till uppsatsens valda teoretiska ramverk.

5.1 Socialt kapital som drivkraft i lokal krishantering

I studiens intervjumaterial framträder sociala band som drivkrafter bakom självorganiserade insatser. Detta bekräftar tidigare forskning om socialt kapital som en nyckelresurs i krissituationer (Putnam, 2000; Aldrich, 2017). Socialt kapital visar sig i studien inte enbart som en vilja till ömsesidigt handlande, utan även som konkret agerande. "Man hjälps åt på det här sättet när det krisar..." (R1) uttrycker hur praktisk samverkan bottenar i en etablerad gemenskap. Lanthandeln beskrivs som "en nod för det här sociala" (R2a), vilket understryker dess roll som både fysisk plats och relationsbyggande arena. Genom exempel som grillkvällar, auktioner och spontan hjälp vid elavbrott framträder lanthandeln som en plattform där olika former av socialt kapital kan mobiliseras. De situationer som beskrivs – gemensam användning av elaggregat och idella matleveranser under pandemin – framstår förekomst ömsesidig hjälp och förekomst av emergenta fenomen inte som undantag, snarare regel, i den lokala platsbundna kulturella kontexten. Resultatet går därmed i linje med Putnams (2000), Aldrichs (2017), Arvantis (et al., 2023) och Drabrek & MacEntires (2003) forskning – att socialt kapital möjliggör lokala, informellt mobiliserade initiativ för samverkan och därmed utgör en viktig resurs för samordning i kris – initiativ som bör ses som förväntade och välkomna krafter i tider av oro.

Dessutom framträder lanthandeln som en central plats för mottagande och uttryck av solidarisk handlingskraft – exempelvis genom grillkvällar, auktioner och mobilisering av privata resurser, såsom utlåning av kylskåp vid tekniska problem. Dessa evenemang tycks samla en bredd av deltagare och utgör således exempel på situationer som bygga olika former av socialt kapital, vilket samtidigt belyser lanthandelns multifunktionalitet: dessa platser fungerar inte enbart som fysiska baser för praktisk samverkan, utan även som arenor för sociala relationer och brobyggande. Lanthandeln tycks därmed bidra till att stärka lokal resiliens genom att utgöra en plattform för möten mellan människor och grupper – ett värde som inte enkelt kan ersättas av tekniska eller institutionella lösningar.

Socialt kapital kan sägas verka som en förutsättning för uppkomst av emergenta fenomen (Drabek & McEntire, 2003). Det innebär att dessa handlingar inte uppstår i ett vakuum – de kräver sociala strukturer, tillit och lokala resurser att bygga på. En intressant motsägelse ligger därför i att det som ofta framställs som "spontant" i praktiken tycks vila på långvariga sociala investeringar. Det innebär också att förmågan till självorganisering inte är jämlikt fördelad mellan olika samhällen – något som riskerar att osynliggöras om forskning enbart fokuserar på framgångsrika exempel – en obalans i representation denna uppsats riskerar att bidra till.

I denna studie framstår bridging capital som särskilt centralt: lanthandeln fungerar som en brygga mellan annars separata grupper, vilket stärker samhällets förmåga att agera gemensamt vid störningar. Men här finns också en potentiell spänning. Bridging capital förutsätter öppenhet och inkluderande strukturer, vilket inte garanterar social närhet i sig. En tät social sammanhållning i en platsspecifik kontext kan i vissa fall också skapa inåtvända normsystem och utestängande gemenskaper – något som inte framträder i empirin i denna studie, men som i tidigare forskning lyfts som en möjlig baksida av stark lokal samhörighet (Aldrich, 2012; Berkes & Ross, 2013).

5.1.1 Samverkan i en organisk struktur – ett uttryck för responsiv sammanhållning

Kaiser, Larsson och Hörnsten Friberg (2004) konstaterar att krisberedskapens ökande komplexitet kräver ett skifte i tänkandet, där mer flexibla och organiskt orienterade system efterfrågas på alla nivåer. Studien visar på hur en organisk struktur kan se ut i praktiken: när störningar inträffar, så som snökaos, elavbrott, pandemi, kliver bybor in spontant och ordnar lösningar utan formell ledning. Dessa initiativ illustrerar Burns och Stalkers (1961) beskrivning av organiska system som flexibla nätverk med låg hierarki, snabb anpassningsförmåga och decentraliserad kommunikation.

Ett särskilt tydligt uttryck för organisk respons syns i de ideellt organiserade hemleveranserna till riskgrupper under pandemin. I två av tre byar organiserades detta via sociala medier och tillfälliga nätverk bildades mellan lanthandlar, föreningsaktiva medlemmar och privatpersoner. Aktörer som annars inte samverkar i vardagen gick här samman för att upprätthålla en systemfunktion: att trygga tillgången till livsmedel för riskgrupper utan ökad smittorisk.

Flera exempel i det empiriska materialet kan därmed tolkas som uttryck för en organisk organisationsstruktur, i den bemärkelse som utvecklats av i vars teorier organiska strukturer framhålls som särskilt Burns och Stalker (1961), lämpade för situationer präglade av osäkerhet och förändring, där decentralisering, flexibilitet

och horisontell samverkan möjliggör snabb omfördelning av roller och resurser. Det som i en mekanisk struktur skulle kräva formella mandat och vertikal styrning tycks i det här materialet ofta hanteras genom självorganiserad respons inom lokalt förankrade nätverk.

Comfort (1994) förstärker bilden genom att betona att organisationer i gränslandet mellan struktur och kaos – i “edge of chaos” – klarar av att lära och anpassa sig i kris, medan alltför rigida system kollapsar och överreglerade system kväver innovation. Självorganisering för upprätthållen systemfunktion i kris kan även förstås i ljuset av Berkes (2007), som beskriver självorganisering som en nyckelkomponent i social-ekologisk resiliens. Självorganiserade insatser uppstår utan formell samordning och bygger i stället på lokala nätverk, delad kunskap och en vilja att lösa problem kollektivt.

Resultatet i denna studie indikerar att sammanhållningen inte enbart existerar som en struktur, utan som en dynamisk resurs som aktiveras i takt med förändrade behov. De organiska dynamiker som framträder kan därför beskrivas som uttryck för responsiv sammanhållning, där det inte är enskilda handlingar utan det ömsesidiga samspelet mellan flera aktörer som tillsammans upprätthåller systemets funktion, enligt Fox (2006) och Brooks (2018) förståelse av begreppet. Mot bakgrund (Burns och Stalkers (1961) och Comforts (1994) och Mintzbergs (1983) beskrivning av den organiska organisationsstrukturens egenskaper och färdigheter, i kombination med studiens empiriska material, framstår responsiv sammanhållning som ett relevant och användbart begrepp för vidare resiliensforskning om civilsamhällets roll i kris – särskilt i sammanhang där formella system har begränsad räckvidd eller förmåga att snabbt svara på lokala kriser.

5.2 Spänningar mellan formella system och lokala initiativ

Enligt Berkes (2007) kan självorganisering ske i olika grad av integration med formella institutioner. Här framstår de lokala initiativen snarare som spontant och autonomt verkande än som resultat av samverkan med offentliga strukturer. Kommunens och regionens agerande framträder i kontrast till de informella initiativen som präglade av en mer mekanisk logik. Ett konkret exempel på spänningen mellan mekaniska och organiska strukturer framträder i intervju med R2a, där det framgår att kommunens upphandlingsavtal förhindrar hemtjänstpersonal från att handla i den lokala lanthandeln – trots att den ligger i direkt anslutning till brukarens bostad. I stället hänvisas personalen till en större livsmedelsbutik flera mil bort, vilket resulterar i en betydande omväg – tid som rimligen tas från hemtjänstens ordinarie, vårdgivande verksamhet. Här illustreras en typisk systemkollision: medan det formella regelverket är utformat för att

säkerställa likvärdighet och kostnadseffektivitet i stor skala, saknar systemet samtidigt flexibilitet att hantera föränderliga förhållanden och plötsliga behov. Kaiser, Larsson och Hörnsten Friberg (2004) påpekar att mekaniska system ofta är effektiva för att hantera rutinuppgifter i stabila miljöer, men tenderar att brista i situationer som kräver lokal anpassning och dynamisk responsförmåga. I det nämna exemplet, gällande hemtjänstens upphandlingssystem, förhindrar det centraliserade systemets logik en mer situationsanpassad lösning – att brukaren tillåts handla i den lokala lanthandeln – vilket utifrån framstår som minde resurskrävande lösning för samtliga inblandade aktörer. Dessutom riskerar långsiktig resiliens att motverkas systemnivå genom att lanthandeln ekonomiskt missgynnas av rådande system, då kunder som vill stödja verksamheten hindras från att handla där – samtligt som lanthandlarna tycks verka under påtaglig ekonomisk press. Då lanthandeln i denna studie framträder som en potentiellt viktig resiliensnod i den rurala kontexten, framstår dess fortlevnad som ett egenintresse för kommunen att ha kvar. Detta inte minst mot bakgrund av kommunernas alltmer accelererande beredskapsansvar – i kombination med bristande kunskap och förlorade kunskaper och rutiner för hantering av omfattande kriser och samhällsstörningar, i kombination med statlig underfinansiering (FOI, 2022:5330; SKR, 2023; SFS 2006:544).

I situationen som helhet framträder därmed också en transformativ resilienspotential i kommunens och regionens agerande: om offentliga aktörer i högre grad förmår integrera och stödja informella initiativ, kan motståndskraften i samhället potentiellt långsiktigt stärkas, på ett mer hållbart och inkluderande sätt.

5.3 Ett flernivåperspektiv på beredskap

I samhällen där statens närvaro upplevs som bristfällig undermineras både institutionellt ansvarstagande och medborgerligt engagemang (Rothstein & Uslander, 2011). Enligt Rothstein (2023) finns ett tydligt samband mellan minskad tillit och avvecklingen av sociala skyddsnät. När välfärdsinstitutioner inte längre uppfattas som rättvisa eller fungerande, riskerar tilliten att erodera – inte bara gentemot enskilda myndigheter, utan mot det politiska systemet i stort (ibid.). Minskade nivåer av samhällelig tillit framhålls i denna studie som relevant att belysa ur ett beredskapsperspektiv, utifrån flera aspekter. Dels leder minskad institutionell tillit till försvårad samordning av insatser i kriser (Zhou et al., 2023; OECD, 2020). Låg tillit kan dessutom leda till spridning av desinformation, minskad efterlevnad av rekommendationer från myndigheter och ökad social oro, vilket i sin tur försvårar samverkan mellan olika aktörer (Rothstein, 2023; Zhou et al., 2023; OECD, 2020). Samtidigt kan tillit fungera som en överbryggande resurs mellan informella och formella nivåer, och därigenom stärka samspelet mellan

BUIs och TDIs. Förtroendeskapande åtgärder kan därför betraktas som en strategisk komponent i krisberedskapen (jfr Aldrich, 2012; Statskontoret, 2017:5).

Enligt flera statsvetenskapliga teoretiker kan utbredd misstro dessutom ha mer långtgående konsekvenser, bland annat genom att öka sårbarhet för auktoritärt ledarskap och bidra till en ökad risk för korruption samt en försvagning av demokratiska strukturer (Rothstein, 2023; Klein, 2007; Levitsky & Ziblatt, 2018). En sådan utveckling kan i sin tur leda till ytterligare sjunkande tillitsnivåer (Rothstein, 2003; 2023), vilket kan få negativa konsekvenser samhällets operativa förmåga i kris (OECD, 2020; Zhou et al. (2023).

I ett föränderligt ekonomisk-politiskt och säkerhetspolitiskt landskap aktualiseras därför frågan om hur tillit ska kunna byggas och vidmakthållas över tid. Enligt Aldrichs (2012; 2017) forskning bidrar socialt kapital och lokalt organiserade nätverk till att stärka samhällets återhämtningsförmåga efter kriser, genom att tillhandahålla informellt stöd, sprida information och återuppbygga förtroende. När förtroendet för staten sviktar kan därför lokala aktörer såsom föreningar, trossamfund eller småföretag, bli viktiga för att upprätthålla informationsflöden och samverkan i samhällets vardagliga strukturer. Aldrich (2012; 2017) visar att lokalt förankrade nätverk därför ofta spelar en avgörande roll i att mildra krisens konsekvenser och att sådana nätverk kan därmed också bidra till att återuppbygga tillit efter kriser.

Rothstein (2023) framhåller samtidigt att tillit kan byggas upp genom positiva erfarenheter av gemensam handling, särskilt när medborgare upplever att andra agerar, vilket ligger i linje med ett brett forskningsunderlag som bekräftar att kriser kan fungera som katalysatorer för medborgerligt engagemang, ömsesidig hjälp och nya former av lokal organisering (Aldrich, 2017; Arvantis et al., 2023; Bonfanti et al., 2023). Rothstein (2023) menar vidare positiva gemensamma erfarenheter av engagemang och samverkan kan stärka både institutionell och mellanmänsklig tillit, vilket stärker uppfattningen att institutioner är rättvisa och inkluderande – även om uppbyggnaden av tillit är en långsiktig process. I kriser finns således en inneboende potential att utlösa processer som stärker samhällets sociala kapital, vilket i sin tur stärker dess demokratiska utveckling. Enligt Zhous (et al., 2023; OECD) logik bör denna utveckling därmed även främja samhällets kapacitet att hantera framtida störningar. Stödet till lokala initiativ där därför betraktas som en resiliensfrämjande insats på en flerdimensionell nivå.

5.4 Framtida forskning

Studiens resultat visar på behovet av fördjupad kunskap om gränsytan mellan formella institutioner och informella, lokalt förankrade initiativ. Särskilt angeläget är det att undersöka hur kommuner och regioner konkret kan identifiera, stödja

och integrera befintliga BUIs i ett långsiktigt beredskapsarbete. I detta sammanhang framträder en möjlig framtida forskningsinriktning analysera vilka hinder som i dag försvårar denna integration – samt vilka styrmedel som kan främja samverkan över systemgränser. Studiens resultat visar även att det finns anledning att vidareutveckla begreppet responsiv sammanhållning i relation till resiliensforskning, med fokus på hur horisontella samverkansformer uppstår, upprätthålls och påverkar kollektivt handlande vid samhällsstörningar.

Slutligen behövs mer tvärvetenskaplig forskning som kombinerar perspektiv från statsvetenskap, sociologi och krisberedskap för att utveckla metoder som fångar både formella strukturer och informella dynamiker i samhällets samlade resiliens.

6. Slutsats

Lanthandeln framträder i denna studie som en mångfunktionell nod i det lokala beredskapslandskapet. Genom att utgöra både fysisk mötesplats och socialt nav möjliggör den informella resursutbyten vid störningar och kriser. Studiens empiriska material visar att insatser som matleveranser, gemensamt nyttjande av resurser och samordning av hjälp vid oväntade händelser, ofta sker i eller i anslutning de sociala strukturer som finns kring lanthandeln, då lanthandeln som utgångspunkt för, eller föremål för, solidariska insatser – där mobilisering sker via informella nätverk.

Socialt kapital framstår en bärande resurs i detta sammanhang. Det tar sig uttryck i såväl praktisk samverkan som i den ömsesidiga hjälp sociala närhet som framhålls i studiens empiriska material. Lanthandeln beskrivs som en plats där dessa relationer både upprätthålls och aktiveras i händelse av kris. Genom sin tillgänglighet och lokala förankring möjliggör lanthandeln *bridging capital* – kontakter mellan grupper som annars inte samverkar i vardagen. I de fall där gemensamma aktiviteter, tillfälliga nätverk och resursdelning organiserats, framstår detta som ett uttryck för en *responsiv sammanhållning*, där sociala relationer bär upp systemfunktioner i frånvaro av formell styrning.

Den flexibilitet som kännetecknar en *organisk struktur* möjliggör snabb respons och situationsanpassning, vilket i flera fall beskrivs som avgörande för att behov ska kunna mötas på ett ändamålsenligt sätt. De självorganiserade insatser som framträder i materialet återfinns i hur lokala aktörer kliver in vid behov och upprätthåller funktioner som annars riskerat att utebli, och där lanthandeln framstår som en fysisk, logistisk och social nod för uppkomsten av dessa samverkansstrukturer. Studiens medverkande respondenter tycks vara medvetna om lanthandelns centrala funktion i byn och framhåller att den tycks framträda som särskilt betydelsefull i kris.

Samtidigt visar det empiriska materialet visar på spänningar mellan informella strukturer och formella system, där standardiserade lösningar kan försvåra för lokala aktörers långsiktiga verkan. Studiens resultat belyser därmed ett behov av att stödja informella och lokalt förankrade aktörer, samt ett behov av att utforska möjligheter stärka långsiktiga förutsättningar för lokala noder att verka, utvecklas och bidra, som en integrerad del av samhällets samlade beredskapsförmåga.

Referenser

- Aldrich, D. P. (2017). *The Importance of Social Capital in Building Community Resilience*. Tillgänglig: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-50171-0_23 [2025-05-12].
- Alexandersson, T. (2025). *Viktigt att öva*. Tjugofyra7, nr 65, s. 8–9. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. Tillgänglig: <https://www.tjugofyra7.se/globalassets/dokument/pdf/tjugofyra7/tjugofyra7-nr-65-2025.pdf> [2025-05-12].
- Altermark, N. & Plesner, Å. (2021). *Vi skär ner i välfärden för att rädda välfärden: Det socialdemokratiska självbedrägeriet*. Katalys. Tillgänglig: https://www.katalys.se/wp-content/uploads/2021/10/No-97.Altermark-Plesner_Vi-skar-ner-i-valfarden-for-att-radda-valfarden.pdf [2025-02-03].
- Andreasson, U. (2017). *Tillit – det nordiska guld*. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet. Tillgänglig: <https://www.norden.org/sv/publication/tillit-det-nordiska-guldet> [2025-05-13].
- Arvantis, K., Holenstein, M., Schriber, L. (2023). *Bottom-Up Resilience: How Civic Bottom-Up Initiatives Contribute to Community Resilience*. Tillgänglig: https://www.researchgate.net/publication/375040543_Bottom-Up_Initiatives_Contribute_to_Community_Resilience [2025-05-12]
- Berkes, F. & Ross, H., (2013). *Community resilience: Toward an integrated approach*. Society & Natural Resources, 26(1), pp.5–20.
- Boin, A. & van Eeten, M.J.G. (2013). *The resilient organization: A critical appraisal*. Public Management Review, 15(3), 429–445. <https://doi.org/10.1080/14719037.2013.769856>
- Bonfanti, R. C., Oberti, B., Ravazzoli, B., Rinaldi, A., Ruggieri, S., Schimmenti, A. (2023). *The Role of Trust in Disaster Risk Reduction: A Critical Review*. Tillgänglig: <https://www.mdpi.com/1660-4601/21/1/29> [2025-05-03].
- Brook, I. (2018). *Ethics of agricultural landscapes and food production*. In: Zeunert, J. & Waterman, T. (Red.), Routledge Handbook of Landscape and Food. Routledge, s. 369-381.

- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods*. 5 uppl., Oxford: University Press.
- Burns, T. & Stalker, G.M. (1961). *The Management of Innovation*. London: Tavistock.
- Clapp, J. (2022). *Concentration and crises: exploring the deep roots of vulnerability in the global industrial food system*. Tillgänglig: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03066150.2022.2129013> [2025-05-03].
- Comfort, L.K. (1994). *Self-organization in complex systems*. Journal of Public Administration Research and Theory, 4(3), pp. 393–410.
- Danermark, B. (2019). *Explaining society: Critical realism in the social sciences*. Tillgänglig: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/000169930204500313> [2025-02-03].
- Drabek, T.E. & McEntire, D.A. (2003). *Emergent phenomena and the sociology of disaster: Lessons, trends and opportunities from the research literature*. Disaster Prevention and Management, 12(2), pp. 97–112. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1108/09653560310474214> [2025-05-03].
- Edevald, A. (2024). *AI riskerar ytterst att urholka demokratin*. Tjugofyra7, #62 juni, s. 18–19.
- Engstrand, Å.-K. (2007). *I tid och otid med marknaden: Kampen om affärstiderna i ett historiskt perspektiv*. Växjö: Växjö universitet. Arbetsliv i omvandling; 2007:13
- Eriksson, C. (2018). *Livsmedelsproduktion ur ett beredskapsperspektiv: Sårbarheter och lösningar för ökad resiliens*. Tillgänglig: <https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/fu-food/publikationer/future-food-reports/livsmedelsproduktion-ur-ett-beredskapsperspektiv-eriksson-2018.pdf> [2025-02-03].
- EU (2016). *Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2016/679 av den 27 april 2016 om skydd för fysiska personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter*. Tillgänglig: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679> [2025-05-06].

- Folke, C. Folke, C., Carpenter, S.R., Walker, B., Scheffer, M., Chapin, T. & Rockström, J. (2010). (2010). *Resilience thinking: Integrating resilience, adaptability and transformability*. Ecology and Society, 15(4), p.20.
- Fox, W. (2006). *Architecture, ethics, and the theory of responsive cohesion*. Tillgänglig: https://anzasca.net/wpcontent/uploads/2014/08/ANZAScA2006_Warwick_Fox.pdf [2025-03-03].
- FOI (Totalförsvarets forskningsinstitut). (2018). *Tidig förvarning och icke-militära angreppssätt - Utmaningar för underrättelsetjänsten*. FOI-R--4577—SE: Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- FOI (Totalförsvarets forskningsinstitut). (2020a). FOI Memo: 7341: *Beredskapslager som en del av försörjningsberedskapen—lärdomar från pandemin*. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- FOI (Totalförsvarets forskningsinstitut). (2020b). *NCS3 – Industriella informations- och styrsystem i kris och krig*. FOI-R--4935--SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- FOI (Totalförsvarets forskningsinstitut). (2022a). *Risk i svensk beredskap: En idéskrift om grundläggande problem och hur de kan lösas*. FOI-R--5285—SE: Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- FOI (Totalförsvarets forskningsinstitut). (2022b). *Totalförsvarets intressen i samhällsplaneringen: Ett underlag för Uppsala kommuns arbete med att revidera översiktsplanen*. FOI-R--5330—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2022). *Note on the impact of the war on food security in Ukraine*. Rome: FAO. Tillgänglig: <https://www.fao.org/3/cb9171en/cb9171en.pdf> [2025-05-09].
- Funck, E., Karlsson, T. S. (2021). *Handbok för systematiska litteratur- och dokumentstudier inom samhällsvetenskapen*. Tillgänglig: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/handle/2077/67445/gupea_2077_67445_1.pdf?sequence= [2025-05-12].
- Försvarsdepartementet. (2015). *Sveriges totalförsvär*. Diarienummer Fö2015/0916. Stockholm: Försvarsdepartementet.

- Försvarsmakten (2025). *Säkerhetsläget i närområdet*. Stockholm: Försvarsdepartementet. Tillgänglig: <https://www.forsvarsmakten.se/sv/var-verksamhet/forsvarsmakten-i-sverige/sakerhetslaget-i-naromradet/> [2025-05-12].
- Hjerm, M., Lindgren, S. & Nilsson, M. (2014). *Introduktion till samhällsvetenskaplig analys*. (2. uppl.). Malmö: Gleerups.
- Hörby kommun. (2023). *Planeringsstrategi för Hörby kommun 2023–2026*. Hörby kommun. Tillgänglig: <https://www.horby.se/bygga-bo-och-miljo/oversiktsplan-och-detaljplaner/planeringsstrategi/> [2025-05-12].
- Institutet för jordbruks- och miljöteknik. (JTI). (2013). *Sveriges primärproduktion och försörjning av livsmedel – möjliga konsekvenser vid en brist på tillgänglig fossil energi*. JTI-rapport 2013, Lantbruk & Industri nr 410: Uppsala.
- Integritetsskyddsmyndigheten (IMY) (2024). *Behandling av personuppgifter i forskning*. Integritetsskyddsmyndigheten. Tillgänglig: <https://www.imy.se/verksamhet/dataskydd/det-har-galler-enligt-gdpr/forskning/> [2025-05-12].
- IPCC. (2014). *Annex II: Glossary. I: Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects*. Cambridge: Cambridge University Press. Hämtad från https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/WGIIAR5-AnnexII_FINAL.pdf [2025-06-10].
- Jacobsson, B., Pierre, J. & Sundström, G. (2015). *Governing the Embedded State. The Organizational Dimension of Governance*. Croydon: Oxford University Press.
- Jansson, S. (2000). *Lars Kaijser: Lanthandlare*. Kulturhistorisk tidskrift, 83(2). Tillgänglig: <https://journals.lub.lu.se/rig/article/view/4008> [2025-05-12].
- Justesen, L. (2010). *Kvalitativa metoder*. Köpenhamn: Författarna och Hans Reizels förlag
- Kaiser, M., Larsson, P. & Hörnsten Friberg, L., (2004). *Krishantering med en vidgad syn på nätverksorganisering: En diskussion om organisk organisering*. FOI-R--1248--SE. Totalförsvarets forskningsinstitut. Tillgänglig: <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--1248--SE> [2025-05-12].

Karlsson Bazarschi, J. (2024). *Mot en beredskap för kriser och krig? Svenska kommuners prioriteringar och handlingsutrymme under hot i förändring*. CityPrint i Norr AB Umeå: Statsvetenskapliga institutionen

Kristianstads kommun, 2013. *Översiktsplan 2013*. Kristianstad: Kristianstads kommun.
Tillgänglig:
<https://www.kristianstad.se/download/18.22b029d818bb22be35b1ba2/1699540689930/%C3%96versiktsplan%202013%20sid-1-85%20kap-1-3%2C%202013-03-12.pdf> [25-05-13].

Klein, N. (2008). *Chockdoktrinen*. Stockholm: Ordfront.

Levitsky, S. & Ziblatt, D. (2018). *How Democracies Die*. Penguin Random House LLC, New York.

Lindgren, J. & Fischer, G., 2011. *Livsmedelsförsörjning i ett krisperspektiv*. Uppsala: Livsmedelsverket.

Lowe, S. & Fothergill, A. (2003). *A need to help: Emergent volunteer behavior after September 11th*. I: J.L. Monday (red.), *Beyond September 11th: An account of post-disaster research*, s. 293–314. Boulder, CO: Natural Hazards Research and Applications Information Center, University of Colorado.

Länsstyrelsen Skåne (2024). *Oberoende utredning av trafikstoppet på E22 3–5 januari 2024: Händelseutredning*. Tillgänglig:
<https://www.lansstyrelsen.se/download/18.5ed9862f18e5a6122ae21b30/1711437213592/10480-2024-Rapport-om-h%C3%A4ndelseutredning.pdf> [2025-02-03].

Mintzberg, H. (1983). *Structure in Fives: Designing Effective Organizations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). (2023a). *Planeringsinriktning för civil beredskap: ett underlag till stöd för fortsatt planering*. Karlstad: MSB.
Tillgänglig:
<https://www.msb.se/contentassets/398850f07b1a4fb6b9758536e8b37119/planering-sinriktning-for-civil-beredskap---ett-underlag-till-stod-for-fortsatt-planering.pdf> [2025-05-07].

- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). (2023b). *Lista med viktiga samhällsfunktioner: utgångspunkt för att stärka samhällets beredskap*. Karlstad: MSB. Tillgänglig: <https://rib.msb.se/filer/pdf/29800.pdf> [2025-05-07].
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). (2024a). *Klimatförändringarnas effekter på förekomsten av naturolyckor*. Karlstad: MSB. Tillgänglig: <https://rib.msb.se/filer/pdf/30922.pdf> [2025-04-23].
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). (2024b). *Utvärdering av den aktörsgemensamma hanteringen av tre händelser ur ett krisberedskapsperspektiv: redovisning av regeringsuppdrag. Fö2024/00366*. Karlstad: MSB. Tillgänglig: <https://www.msb.se/sv/publikationer/utvardering-av-den-aktorsgemensamma-hanteringen-av-tre-handelser-ur-ett-krisberedskapsperspektiv--redovisning-av-regeringsuppdragfo202400366/> [2025-05-14].
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). (2024c). *Totalförsvarets civila intressen i samhällsplaneringen*. Tillgänglig: <https://rib.msb.se/filer/pdf/30680.pdf> [2025-05-14].
- Norberg, J. (2008). *The Shock Doctrine Myth*. Cato Institute.
Tillgänglig: <https://www.cato.org/commentary/shock-doctrine-myth>
- OECD. (2020). *Building resilience to the Covid-19 pandemic: the role of centres of government*. Tillgänglig: https://www.oecd.org/en/publications/building-resilience-to-the-covid-19-pandemic-the-role-of-centres-of-government_883d2961-en.html [2025-04-23].
- Olsson, E.G.A., Kerselaers, E., Kristensen, L.S., Primdahl, J., Rogge, E. & Wästfelt, A., (2016). *Peri-urban agriculture and its relation to urban resilience*. *Sustainability*, 8, pp.1340–1361.
- Oxfam. (2017). *The future is a choice: The Oxfam Framework and Guidance for Resilient Development*.
https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/604990/ml-resilience-framework-guide-120416_en.pdf;jsessionid=06A363C3BE9AEE943C30BC163BC549B2?sequence=1.
[2025-04-23].
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

- Quarantelli, E. L., Russell R. Dynes. (1977). *Respons to social crisis and disaster*. Annual Review of Sociology, Vol. 3 (1977), pp. 23-49.
- Regeringskansliet (2015). *Uppdrag till Försvarsmakten och MSB avseende totalförsvarsplanering* (Regeringsbeslut 5, Fö2015/0916/11FI, 10 december 2015). Stockholm: Försvarsdepartementet. Tillgänglig: <https://www.regeringen.se/regeringsuppdrag/2015/12/uppdrag-till-forsvarsmakten-och-myndigheten-for-samhallsskydd-ochberedskap-avseende-totalforsvarsplanering/> [2025-05-07].
- Region Skåne, 2024. *Det öppna Skåne – Regional utvecklingsstrategi för Skåne*. [pdf] Region Skåne. Tillgänglig: https://www.skane.se/siteassets/organisation_politik/regional-utveckling/det-oppna--skane-regional-utvecklingsstrategi-for-skane.pdf [2025-05-07].
- Riksrevisionen (2025). *Den statliga styrningen av det civila försvarets uppbyggnad*. RiR 2025:4. Stockholm: Riksrevisionen
- Rothstein, B. (2003). *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rothstein, B. (2023). *Grundbulten: Tillit och visionen om en liberal socialism*. Stockholm: Fri Tanke
- Rothstein, B. & Holmberg, S. (2022). *Den svenska tilliten fortsatt hög – men sjunker i utsatta grupper*. Tillgänglig: <https://www.gu.se/sites/default/files/2022-06/061-072%20Holmberg%20o%20Rothstein.pdf> [2025-04-23].
- Rothstein, B. & Uslander, E. M. (2011). *All for All: Equality, Corruption and Social Trust*. Tillgänglig: <https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/abs/all-for-all-equality-corruption-and-social-trust/09B64F404EB0F753E78680B70A9ABEDB>. [2025-04-23].
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Statskontoret. (2016). *Statens styrning av kommunerna* (Statskontoret 2016:24). Stockholm: Statskontoret. Tillgänglig: <https://www.statskontoret.se/siteassets/publikationer/2016/201624.pdf> [2025-05-14].

- Statskontoret. (2017). *Myndigheternas arbete med psykologiskt försvar*. Statskontoret 2017:5. Stockholm: Statskontoret. Tillgänglig: <https://www.statskontoret.se/publicerat/publikationer/publikationer-2017/myndigheternas-arbete-med-psykologiskt-forsvar/> [2025-05-13].
- Stockholm Resilience Center. (2016). *Vad är resiliens? En introduktion till forskning om social-ekologiska system*. Tillgänglig: https://www.stockholmresilience.org/download/18.bc93e6614373c93508e98/1459560235322/SU_SRC_vadarresiliens__low.pdf [2025-04-23].
- Sveriges Kommuner och Regioner (SKR). (2023). Kapitel 4: *Krisberedskap och krishantering*. Tillgänglig: https://skr.se/download/18.5912cbb18b5b7284b432296/1698406525504/SKR_S5_Att-lara-av-en-kris_4_Krisberedskap-krishantering.pdf [2025-04-23].
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (UNDRR). (utan årtal). *Definition: Resilience*. Tillgänglig: <https://www.undrr.org/terminology/resilience> [2025-04-23].
- Walker, B., Holling, C.S., Carpenter, S.R. & Kinzig, A. (2004). *Resilience, adaptability and transformability in social–ecological systems*. Ecology and Society, 9(2), p.5. Tillgänglig: <https://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/> [2025-05-13].
- Widerberg, K. (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Yin, R. K. (2013). *Kvalitativ forskning - från start till mål*. (1:3 uppl.). (J. Retzlaff, Övers.). Lund: Studentlitteratur AB.
- Zhou, Y., Huang, L., Wang, M., & Su, Y. (2023). *Public trust during a public health crisis: Evaluating the immediate effects of the pandemic on institutional trust*. Journal of Chinese Political Science 29(5).

Lagar, utredningar, propositioner och motioner

- Ds 2023:34. *Kraftsamling*. Stockholm: Försvarsdepartementet.
- FOI, 2023. *Samhällets sårbarheter och försörjningsberedskap: Erfarenheter från covid-19 och framtida utmaningar* (FOI-R--7341--SE). Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Motion 2018/19:1442. *Motion till riksdagen 2018/19:1442 om läkemedelsförsörjning och beredskapslager*. Stockholm: Sveriges riksdag.
- Prop. 1990/91:87. *Totalförsvaret inför 90-talet: Förändringar i det civila försvaret*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 1988:58. *Järnvägens organisation och finansiering: Delbetänkande av Järnvägsutredningen*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 1990:44. *Jordbrukspolitikens reformering*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 1991:27. *Postmarknadens framtida organisation*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 1995:44. *Om en reformerad elmarknad*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 1998:15. *Vattenförsörjning och samhällsutveckling*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 2008:4. *Omreglering av apoteksmarknaden*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 2020:80. *Äldreomsorgen under pandemin: Delbetänkande av Coronakommissionen*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 2022:10. *Sverige under pandemin*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 2024:8. *En ny livsmedelsberedskap: Betänkande av Utredningen om en ny livsmedelsberedskap*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SFS 1993:1684. *Lag om posttjänster*. Stockholm: Sveriges riksdag.
- SFS 1993:242. *Förordning om beredskapslagring av vissa förnödenheter*. Stockholm: Sveriges riksdag.
- SFS 1997:857. *Ellag*. Stockholm: Sveriges riksdag.
- SFS 2002:472. *Förordning om upphävande av förordningen (1993:242) om beredskapslagring av vissa förnödenheter*. Stockholm: Sveriges riksdag.
- SFS 2006:544. *Lag om kommuners och regioners åtgärder inför och vid extraordinära händelser i fredstid och höjd beredskap*. Stockholm: Sveriges riksdag.
- SFS 2009:366. *Lag om handel med läkemedel*. Stockholm: Sveriges riksdag.

Bilaga 1: Intervjufrågor

Bakgrundsfrågor

- När startade verksamheten?
- Vilka är ni som äger/driver? Bolagsform?
- Hur många anställda?
- Finns det ideell arbetskraft knutet till den dagliga verksamheten?
- Får företaget/organisationen statligt, regionalt eller kommunalt stöd i någon form?

Semi-fördjupade frågor (Fokus: covid-19)

- Jobbade du i butiken eller var ansvarig för verksamheten när pandemin kom (i mars-april 2020)?
- Hur påverkade händelserna butikens verksamhet?
 - Vilka förändringar i verksamheten, gällande
 - Personal/arbetssätt
 - Varor
 - Ideell arbetskraft
 - Övriga justeringar av verksamheten
- Hur påverkades lokalbefolkningens engagemang runt lanthandeln i samband med covid-19-pandemin?
- Fick ni något stöd från kommun/region/övrig offentlig aktör under pandemin?
- Om inte, vilken typ av stöd hade ni önskat?

Semi-fördjupade frågor (Fokus: Snöoväder i januari 2024)

- Jobbade du i butiken eller var ansvarig för verksamheten när snön orsakade störningar i vägnätet i början av januari år 2024?
- Hur påverkade händelserna butikens verksamhet?
 - Vilka förändringar i verksamheten, gällande
 - Personal/arbetssätt
 - Varor
 - Ideell arbetskraft
 - Övriga justeringar av verksamheten
- Hur påverkades lokalbefolkningens engagemang runt lanthandeln i samband med händelserna?
- Fick ni något stöd från kommun/region/övrig offentlig aktör under pandemin?
- Om inte, vilken typ av stöd hade ni önskat?

Fördjupande frågor

- Vad det som fick byborna att vilja hjälpa till, tror du? Vilken drivkraft låg bakom det engagemanget - enligt dig?
- Hur påverkade dessa händelser *din egen* syn på lanthandelns roll i lokalsamhället?
- Tror du att bybornas syn på lanthandelns roll förändrades i samband med kriserna? Hur, i så fall?

Avslutande frågor

- Om det skulle hända en kris i framtiden, vilka lärdomar och/eller samarbetsstrukturer finns kvar att bygga vidare på för att ta upp hjälpen igen?
- Har du själv något mer du vill tillägga?

Publicering och arkivering

☒ JA, jag, Idun Hjalmarsson, har läst och godkänner avtalet för publicering samt den personuppgiftsbehandling som sker i samband med detta

☐ NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse till att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.